

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

SOKRATES A POLITIKA

Diplomová práca

fd19ce4b-ffde-41d0-b0b6-3704ecf94860

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

SOKRATES A POLITIKA

Diplomová práca

fd19ce4b-ffde-41d0-b0b6-3704ecf94860

Študijný program: učiteľstvo histórie a učiteľstvo filozofie a občianskej náuky

Študijný odbor: učiteľstvo a pedagogické vedy

Školiace pracovisko: Katedra filozofie KFI FF

Vedúci diplomovej práce: doc. Mgr. Jaroslav Cepko, PhD.

Banská Bystrica 2023

Bc. Janka Gordianová

ČESTNÉ VYHLÁSENIE

Čestne vyhlasujem, že som záverečnú diplomovú prácu *Sokrates a politika* vypracovala samostatne pod odborným vedením konzultanta Doc. Mgr. Jaroslava Cepka, PhD. a literatúry, ktorá je uvedená v zozname použitej literatúry.

Banská Bystrica 2024

.....

Bc. Janka Gordianová

POĎAKOVANIE

Vyjadrujem úprimnú vďaku vedúcemu diplomovej práce pánovi Doc. Mgr. Jaroslavovi Cepkovi, PhD. za jeho podporu, čas a ľudský prístup. Jeho cenné rady a konštruktívna spätná väzba boli pre mňa zásadným prínosom. Moje poďakovanie patrí aj členkám a členom Katedry filozofie a Katedry histórie za ich odborné podnety, ktoré nám ochotne odovzdávali počas celého vysokoškolského štúdia.

ABSTRAKT

GORDIANOVÁ, Janka. 2024. *Sokrates a politika*. [Diplomová práca.] / Janka Gordianová - Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Filozofická fakulta, Katedra filozofie. Vedúci práce: Doc. Mgr. Jaroslav Cepko, PhD. Stupeň odbornej kvalifikácie: magister (v skratke „Mgr.“) – Banská Bystrica : Filozofická fakulta UMB, 2024. 49 s.

Diplomová práca sa zameriava na analýzu filozofického prístupu Sokrata k politike a jeho vplyvu na formovanie politického myslenia v antickom Grécku. Cieľom práce je poukázať na vzťah politiky a filozofie, vychádzajúc z Platónových prác. Práca analyzuje Sokratovu argumentáciu v dialógu *Kritón* voči jeho odmietnutiu úteku z väzenia. Tiež podrobuje *Obranu Sokrata* dôkladnej analýze jeho obhajoby počas súdneho procesu a Sokratovho vplyvu na mladých Aténčanov. Sústreďí sa na Sokratov prístup k spravodlivosti, demokracii a etickým otázkam v Platónových prácach a skúma, ako tieto témy odrážajú Sokratovu filozofiu a jeho vplyv na politické myslenie v antickom Grécku. Vyvrcholením práce je analýza výchovnej funkcie filozofie ako služby obce.

Kľúčové slová:

politika, Atény, *Kritón*, *Obrana Sokratova*, lojalita, obec, výchova

ABSTRACT

GORDIANOVÁ, Janka. 2024. *Socrates and politics*. [Diploma thesis.] / Janka Gordianová – Matej Bel University in Banská Bystrica. Faculty of Arts, Department of Philosophy. Supervisor of thesis: Doc. Mgr. Jaroslav Cepko, PhD. Degree of qualification: magister (abbreviated as „Mgr.“) – Banská Bystrica: Faculty of Arts of UMB, 2024. 49 p.

The diploma thesis employs a rigorous research methodology to analyze Socrates' philosophical approach to politics and his profound influence on the formation of political thought in ancient Greece. The thesis establishes the intricate relationship between politics and philosophy, drawing from the extensive corpus of Plato's works. It meticulously dissects Socrates' argumentation in the *Crito* dialogue, particularly his unwavering decision to remain in prison. The thesis also conducts a comprehensive analysis of the work *Apology*, shedding light on Socrates' defense during the trial and his profound influence on the young Athenians. It focuses on Socrates' unique approach to justice, democracy, and ethical issues as portrayed in Plato's works, and investigates how these themes reflect his philosophy and influence on political thought in ancient Greece. The thesis culminates with a detailed exploration of the educational function of philosophy, serving as a beacon of enlightenment for the community.

Key words:

politics, Athens, *Crito*, *Apology*, loyalty, community, education

OBSAH

ÚVOD	8
1 ATÉNY V SOKRATOVEJ DOBE	10
1.1 Politické inštitúcie.....	10
1.2 Politické režimy v Aténach	15
2 SOKRATOVA LOJALITA K OBCI. DIALÓG <i>KRITÓN</i>	18
2.1 Analýza dialógu <i>Kritón</i>	21
2.2 Vernosť k obci ako vernosť k jej zákonom	24
3 KONFLIKT S OBCOU. <i>OBRANA SOKRATA</i>	30
3.1 Charakter a štruktúra <i>Obrany</i>	31
3.2 Politika a filozofia	34
3.3 Konzistencia medzi čítaním a interpretáciou dialógu <i>Kritón</i> a spisom <i>Obrana</i>	37
4 VÝCHOVA AKO SLUŽBA <i>POLIS</i>	42
ZÁVER	46
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	47

ÚVOD

Cieľom diplomovej práce je predstaviť čitateľom Sokrata ako postavu, ktorá vstupuje do popredia nielen v súvislosti s jeho oddaným úsilím o poznanie a pravdu, ale aj v politickom kontexte, kde vyjadruje názory na spravodlivosť, vládu a úlohu filozofie v *polis*. Dôležitým je pre nás skúmanie toho, ako Sokratova filozofia prenikala do politického sveta a ako ju možno vnímať v kontexte antických Atén. V práci poukazujeme aj na historické pozadie Atén, ktorým chceme priblížiť dobu a historické okolnosti, v ktorých Sokrates pôsobil. Práca sa sústreďuje predovšetkým na obrazy Sokrata, ktoré poznáme z Platónových spisov. Našmu cieľu sú tak podriadené aj tri kapitoly práce.

Prvá kapitola práce je venovaná už spomínanému historickému a politickému kontextu Atén. Táto kapitola pomáha lepšie porozumieť tomu, ako boli vzájomne ovplyvnené vtedajšie inštitúcie s vystupovaním a názormi Sokrata. Okrem politických inštitúcií, spomíname aj striedanie vlád, ktoré boli rovnako odrazom vtedajšej spoločnosti. V 5. storočí pred Kristom prechádzali Atény obdobím významných politických a spoločenských zmien. Bolo to obdobie, keď sa demokracia rozvíjala ako politický systém a mesto zažívalo svoj vrchol ako mocenské centrum antického Grécka. Zároveň však v tomto období dochádzalo k politickým konfliktom, vojnám a sociálnym nepokojom. Sokrates žil a pôsobil v prostredí týchto politických a spoločenských zmien. Jeho filozofické názory a spôsob života boli neoddeliteľne späté s týmto kontextom.

Obsahom druhej kapitoly práce sú názory a postoje Sokrata na spoločnosť a politické fungovanie v *polis*. Podrobujeme analýze dialóg *Kritón*, v ktorom je Sokratovo stanovisko na zákony pomerne jasné. Sokratovo stanovisko v dialógu *Kritón* je zaujímavé z hľadiska jeho postoja k zákonom, obci a politike. Napriek tomu, že sám Sokrates kritizuje niektoré nedostatky aténskej demokracie a zákonov, zdá sa, že rešpektuje autoritu zákonov a rozhodnutí obce.

Tretia kapitola je venovaná čítaniu a analýze Platónovho spisu *Obrana Sokratova*. Hlavným cieľom tejto kapitoly je poukázať na hlboký konflikt medzi politikou a filozofiou. Všetky skutočnosti, ktoré tomu naznačujú sú vsadené do štruktúry a charakteru tohto spisu. Okrem iného je snahou preskúmať konzistenciu medzi dialógom *Kritón* a spisom *Obrana* na základe rozličných interpretácií.

Následne sme prešli od analýzy *Obrany* a konzistencie medzi dvoma prácami k otázke výchovy mladých ľudí, čo nám vytvára štvrtú, rozsahovo menšiu kapitolu. Sokratovo úsilie o výchovu mládeže bolo preukázané jeho snahou povzbudiť mladých občanov k väčšej sebareflexii a hľadaniu pravdy, čo je v úzkom prepojení jeho vzťahu k rodnej obci. Domnievame sa totiž, že *Obrana* nie je len apológiou osobného postoja, ale aj zasadením filozofie do kontextu občianskej služby, služby obce, a to prostredníctvom výchovy.

1 ATÉNY V SOKRATOVEJ DOBE

Atény v 5. storočí pred Kristom, špecificky v období poperiklovského vývoja, predstavujú vrcholný bod v histórii tohto významného mestského štátu. Pôsobivý politický, kultúrny a vojenský rozkvet zaznamenaný počas tohto obdobia zanechal výraznú stopu na vývoji antického Grécka. V tejto kapitole sa budeme venovať analýze inštitúcií a predstavíme aj stručnú historiografickú stránku, a to najmä z toho dôvodu, že v druhej polovici 5. storočia pred Kristom sa Atény stali kolískou jedného z najvýznamnejších mysliteľov v dejinách ľudstva - Sokrata. V kontexte štúdia Sokratovho života je nevyhnutné pochopiť prostredie, v ktorom pôsobil, a na ktoré jeho učenie narážalo. Skrze túto analýzu môžeme lepšie porozumieť vzťahu medzi Sokratom a jeho politickým a kultúrnym kontextom a získame hlbší vhľad do podstaty jeho filozofických myšlienok. Politický rámec tohto obdobia sa vyznačoval demokratickým systémom, ktorý zažíval svoj vrchol. Inštitúcie ako zhromaždenie občanov (*ekklésia*), rada starších (*bulé*) a súdnictvo, dohliadali na politické rozhodnutia, legislatívu a súdne procesy.

Zároveň sa v tejto kapitole budeme bližšie venovať historickým udalostiam, ktoré v spomínanom období začínajú hrať kľúčovú rolu. Poperiklovské obdobie bolo časom, kedy Atény dosahovali svoj vrchol nielen v politickom a vojenskom ohľade, ale aj v intelektuálnom a kultúrnom rozmere. Uvedené skutočnosti nám tiež pomôžu pre lepšie uchopenie politických súvislostí, v ktorých Sokrates vystupuje.

1.1 Politické inštitúcie

V histórii starovekého sveta zaujímajú Atény významné miesto vzhľadom na svoj vývoj politických inštitúcií. Aténska demokracia, ktorej korene siahajú do 5. storočia pred Kristom, predstavovala jedinečný politický systém, ktorý zohľadňoval participáciu občanov vo verejnom rozhodovacom procese. V tejto podkapitole sa budeme venovať detailnému pohľadu na politické inštitúcie, ktoré formovali a charakterizovali aténsku demokraciu. Zoznámime sa s funkciami, štruktúrou a významnými aspektmi týchto inštitúcií, ktoré prispeli k vytvoreniu unikátneho politického prostredia v starovekých Aténach. Okrem iného je pre nás podstatná aj skutočnosť, že v určitých inštitúciách mal účasť aj Sokrates.

Ľudové zhromaždenie (*ekklésia*) predstavuje politické usporiadanie obce a je priamo stotožnené s demokratickým usporiadaním. Každý osemnásťročný aténsky muž, ktorý bol súčasťou zoznamu politicky plnoprávných občanov, mal prístup do ľudového zhromaždenia. Ženy boli z politickej činnosti vylúčené. Pôvodným miestom schádzania sa ľudového zhromaždenia bolo trhovisko (*agora*), ktoré sa nachádzalo severne od Akropoly. Neskôr, keď stúpol počet politicky plnoprávných občanov, Aténčania sa presunuli na Vrch nýmff, miesto nazývané Pnyx. Miesto bolo charakteristické svojim polkruhovým divadelným hľadiskom. Aténčania sa rovnako stretávali aj v Dionýsovom divadle a pri pojednávaniach týkajúcich sa námorných záležitostí aj v obidvoch divadlách v Peiraieu (Bleicken, 2002, s. 191).

Stretnutia ľudového zhromaždenia sa konali pomerne často. Keďže ľudové zhromaždenie malo v demokratických Aténach centrálny charakter, malo tak aj pravidlá, ktoré určovali priebeh jednaní. Nie všetci občania sa zúčastňovali zhromaždenia, a preto bolo stanovené kvórum 6000 občanov, čo pre Aténčanov znamenalo, že zhromaždenie je uznášaniaschopné (Rhodes, 2006, s. 58). V čase rozvinutej demokracie zabezpečovala predsedníctvo v zhromaždení rada, a po desiatine roku predsedal výkonný výbor rady, na čele ktorého bol *epistatés* (predsedajúci), ktorý sa každý deň striedal. Proces rozhodovania v Aténach stál na dvoch pilieroch. Prvý sa týkal skutočnosti, že každý návrh musel byť predbežne pojednávaný v rade a až potom predložený ľudu. Druhý pilier hovoril o tom, že každý Aténčan mal právo slobodne vzniknúť návrh akéhokoľvek obsahu. Rovnako bolo možné, aby sa občan (ako súkromná osoba alebo úradník) obrátil na radu s písomnou žiadosťou, aby mohol podať návrh v ľudovom zhromaždení. Napriek tomu, že vôľa ľudu bola základ pre uznesenia, predsa sa ukazuje, že v priebehu jednania spolupôsobila rada, čo v praxi znamenalo, že pred uznesením ľudu vždy predchádzalo uznesenie rady. Kľúčová úloha rady však neobmedzovala vôľu ľudu, pretože práve účasť rady umožňovala ľuďom vládnuť. Spoluúčasť rady zároveň znamenala elimináciu nedostatkov, ktoré boli demokracii vlastné. Nimi boli napríklad neschopnosť jasnej formulácie problémov, či nevypočítateľnosť rozhodnutí, ktoré boli prijímané v početnom zhromaždení (Bleicken, 2002, s. 192).

Tiež je dôležité poznamenať, že základnou podmienkou demokracie bola možnosť občana vyjadriť svoju vôľu a bojovať za jej presadenie, čo si Aténčania uvedomovali ako podstatu vlastného politického zriadenia. Preto aj sloboda slova a rovnaké právo reči pre všetkých sú totožné s demokraciou. Dosvedčovala to aj Aténska ústava, ktorá

ustanovovala ako základ politickej činnosti „reč“. Jej dôsledok bola účasť v rade a na ľudovom zhromaždení. V 2. polovici 5. storočia Aténčania upravili tvorbu zákona tak, že pri jej príprave pomáhali „zapisovatelia“. Svedčí to najmä o tom, že zákonodarnej činnosti bola zvýšená pozornosť. Do hlasovania snemu však spadala len nominácia úradníkov, veliteľov a iných verejných činiteľov, pričom zvyšné funkcie boli volené losovaním, ktoré Sokrates kritizoval (Kalaš, 2008, s. 4).

Inštitucionálne vedenie ľudového zhromaždenia nemalo vplyv na výber prejednávanych otázok, či na priebeh diskusie. Ich primárnou úlohou bolo zvolanie zhromaždenia, riadenie diskusií a hlasovanie. Otázky, ktorým sa venovali, boli určené radou a samotnými zhromaždenými občanmi. V danom prípade záujmy zhromaždenia formuloval rečník. Práve demokratický systém rečníkovi umožňoval, aby svoju činnosť vykonával profesionálne, čo znamenalo, že slúžil každému, kto zaplatil. S premenou rečníka v ľudovom zhromaždení na profesionálneho politika sa stretávame už v 5. storočí u Aristofana a Thúkydida (Bleicken, 2002, s. 193). Uznesenia ľudu sa venovali najmä zahraničným a vojenským politikám, poctám a odmenám prepožičaným občanom. Uznesenia venované hospodárskym otázkam či výchove boli zriedkavými.

Ďalšou dôležitou inštitúciou je rada (*bulé*). Hlavnou funkciou rady ako úradnej inštitúcie bolo zabezpečiť, aby ľudové zhromaždenie bolo spôsobilé. Rada tak bola nevyhnutným predpokladom uznesenia ľudu. Ďalšia funkcia rady predstavovala dohľadanie na početné úradníctvo a jeho kontrolu. Rada sa od ľudového zhromaždenia a porotných súdov odlišovala najmä v tom, že zasadala ustavične. Rada takisto koordinovala demokratický proces utvárania vôle. Môžeme ju chápať ako prostredník medzi ľuďmi na jednej strane a jednotlivými občanmi a cudzincami na strane druhej. Bola tiež dozorným orgánom nad úradníkmi. Najdôležitejšou úlohou rady bolo zvolávanie ľudu do zhromaždenia a predkladanie návrhov. Jej veľký význam spočíval tiež v oblasti výkonu spravodlivosti. Spadali sem najmä prípady, ktoré sa dotýkali štátnych záujmov. Rada mala rovnako dôležitú funkciu v oblasti poradnej činnosti a dohľadu nad úradníkmi. Hovoríme tu o spolupodieľaní sa na štátnej správe, pretože všetci aténski úradníci podliehali dohľadu a kontrolnej činnosti rady. Dôležitou bola kontrolná a dozorná rada rady pri správe vojenských záležitostí, a to najmä jej dohľadom nad loďstvom. Rada rovnako spolupôsobila v zahraničnej politike, kde prijímala vyslancov a hlásenia. Reprezentovala tak aténsky štát (Bleicken, 2002, s. 226).

Rada v klasickej dobe označovala úradné grémium, ktoré pozostávalo z 500 členov, ktorí zastupovali všetky oblasti Attiky. V rade malo vždy zastúpenie 50 členov z každej z desiatich fýlií. Členstvo v rade bolo podmienené vekovou hranicou – občania starší ako 30 rokov. Losovanie prebiehalo v svätyni Théseion na agore. Občan, ktorý bol vylosovaný za člena rady musel byť pred nástupom do funkcie podrobený preskúmaniu svojej spôsobilosti. Toto preskúmanie vykonávala odstupujúca rada. Rada predstavovala úradnú inštitúciu, avšak jej členov nemožno označiť za úradníkov v pravom slova zmysle. Dôvod je ten, že člen rady nebol oprávnený vydávať nariadenia a neniesol za nich ani zodpovednosť, hlasoval len ako člen kolektívu. Zároveň však nebol ani súkromnou osobou. Každý člen rady bol počas práce oslobodený od vojenskej služby (Bleicken, 2002, s. 227).

Rada sa schádzala každý deň, s výnimkou sviatkov a nepriaznivých dní. Schôdze sa však nemohli prekrývať so zasadnutím ľudového zhromaždenia. Zasadnutia rady bývali verejné, avšak rada sa mohla uznieť na vylúčení verejnosti. Hlasovanie v rade prebiehalo verejne a hlasovalo sa zdvihnutím ruky. V prípade, že rada rozhodovala o prijatí žalôb voči úradníkom, hlasovali prostredníctvom hlasovacích kamienkov. Pri tajnom hlasovaní vláda rozhodovala ako súd, pretože jej uznesenia boli zároveň súdnymi rozsudkami (Bleicken, 2002, s. 230).

Poslednou inštitúciou, ktorú si spomenieme, sú aténske sudy (*dikastéria*). Pôsobenie porotných súdov, ktoré bolo rozsiahle, a ktoré zároveň zasahovalo do oblastí súdnej praxe, patrí do obdobia 2. polovice 5. storočia, kedy bola demokracia naplno rozvinutá. Súviselo to aj s tým, že Atéňania si uvedomovali neodlučiteľný vzťah demokracie a porotných súdov. Aténske demokratické sudy mali priamy vplyv na Sokrata, pretože práve pred jedným z týchto súdov bol Sokrates obvinený a následne odsúdený na smrť.

Sudcovia vtedajších Atén neboli sudcami z povolania. Sudcovia rozhodovali o vine a treste ako samostatný súdny zbor bez „odbornej“ pomoci. Boli to predovšetkým laici, čo vyplýva aj zo samotného názvu „porotný súd“ – rozhodujú sudcovia, ktorí nie sú ani úradníci a ani odborníci. Súdne dvory mali rôzny počet sudcov, súdnych procesov sa zúčastňovalo vždy 500 sudcov, no pri významných prípadoch ich počet mohol stúpať až na 1500 alebo viac (Lanni, 2006, s. 38).

Žaloby v Aténach boli rozdelené na súkromné a verejné. Rozdiel spočíval predovšetkým v tom, že súkromnú žalobu mohli poddať len ľudia, ktorí boli na danom prípade bezprostredne zúčastnení. Verejnú žalobu mohol naopak vzniesť ktorýkoľvek Aténčan. V tomto prípade išlo o politickú žalobu a to z toho dôvodu, že sa dotýkala činnosti Aténčana ako občana (*polités*). Verejná žaloba sa týkala predovšetkým prípadov ako napríklad velezrada, vyhýbanie sa vojenským povinnostiam, krádež chrámového majetku a podobne. Všetky právne akty v Aténach boli vecou početného porotného súdu, ktorý tvorili laickí sudcovia a tiež úradník, ktorý bol súdnym funkcionárom. V demokratických Aténach nepoznali sudcu, ktorý rozhodoval samostatne. Jeho úloha bola obmedzená na zahajovanie súdnych jednaní a ich predsedanie.

V priebehu premeny Atén v demokraciu prešlo súdnictvo vývojom, predovšetkým v tom, že porotným súdom bol priznávaný čoraz väčší podiel na súkromnej a verejnej súdnej činnosti.

V Aténach sa sudcom mohol stať každý občan, ktorý mal viac ako 30 rokov. V 5. storočí sa o túto pozíciu uchádzalo veľké množstvo občanov, a tak bolo možné každoročne vybrať 6000 sudcov, z ktorých potom zostavovali súdne dvory (Bleicken, 2002, s. 244).

Priebeh súdneho riadenia sa uskutočňoval tak, že v prípade verejného procesu mohol verejnú žalobu vzniesť každý občan. Je tiež dôležité poznamenať, že súd sa tu nepodieľal na formulovaní právneho základu spornej veci. Znamenalo to, že boli to práve žalujúce strany, ktoré určovali, na základe akých právnych ustanovení sa bude viesť spor. Súd mohol len vyberať medzi návrhmi obidvoch strán. Tak to bolo aj v prípade procesu so Sokratom, kde súd mohol voliť len medzi trestom smrti (požadovaný od žalobcov), alebo medzi zanedbateľnou pokutou, ktorá bola navrhnutá Sokratom. Akonáhle Sokrates pobúril porotcov pokutou, hlasovali pre jeho smrť. Vo verejných procesoch Aténčania nepoznali funkciu prokurátora, a tak každý aténsky občan mohol vzniesť žalobu (Bleicken, 2002, s. 246).

Aténčania všetky úrady zahrňovali do pojmu *hai archai*. V podstate všetci Aténčania boli spôsobilí na vykonávanie nejakého úradu. V určitých prípadoch však bolo treba preukázať výšku majetku. Počet úradov, ktoré bolo nutné každoročne dosadiť prostredníctvom lósov alebo voľbou, bol vysoký (bolo to 600 úradníkov určených lósom, 100 volených úradníkov a 500 členov rady).

Obsadzovanie demokratických úradov prebiehalo prostredníctvom kolejality, ktorá bola známa v Aténach už skôr. Bola to požiadavka, aby úradné záležitosti zariad'ovala skupina osôb s celkom rovnakými právomocami. Tiež mala význam v tom, aby moc, ktorá sa predtým sústred'ovala v rukách samostatných úradníkov, bola rozdelená medzi úradné grémia s dost' obmedzenými právomocami (Mitchell, 2015, s. 218).

Podstata demokracie je vyjadrená aj skutočnosťou, že až do začiatku 5. storočia malo ústredné postavenie v obci deväť archontov. V ich rukách bolo celkové riadenie štátu, vrátane politického rozhodovania. V demokracii už archonti nemali takmer žiadny vplyv. Ich kompetencie boli prerozdelené medzi radu úradníkov. Zároveň striedanie občanov v úradoch znamenal pre Aténčanov základný pilier demokracie, pretože dodávalo istotu, že žiadny občan nesmie viac než jedenkrát zastávať ten istý úrad (Bleicken, 2002, s. 281).

Aktívnu participáciu v politike pre všetkých občanov, vrátane tých najchudobnejších, predstavovalo aj vytvorenie obrovskej námornej flotily a rozsiahly stavebný program pod vedením Perikla. Financované boli aj z príspevkov členov Délskeho námorného spolku, v ktorom Atény zastávali vedúce postavenie. Hlavným cieľom tohto spolku bolo definitívne potvrdenie svojho víťazstva nad Peržanmi, a aj z tohto dôvodu Atény investovali do výstavby a udržiavania veľkého vojenského námorného loďstva (Kalaš, 2008, s. 7).

1.2 Politické režimy v Aténach

Striedanie vlád v Aténach v 2. polovici 5. storočia pred Kristom ukazuje, ako sa politické, spoločenské a vojenské udalosti vzájomne prelínali a formovali vývoj aténskej politiky a spoločnosti.

Pojmy, akými sú „aristokracia“ či „oligarchia“, patria do obdobia 2. polovice 5. storočia pred Kristom. Pre vznik politického zriadenia (demokraciu) boli najdôležitejšie roky pred a po veľkých bitkách proti Peržanom. Od chvíle, keď obyvatelia Atén spoznali, že ich politický systém je zásadne odlišný, začali ho označovať slovom demokracia. Demokracia označuje formu štátneho usporiadania, v ktorej má politickú moc celý občiansky zbor (*démos*), a nie len aristokracia alebo bohatí občania. Demokratické sily podporovali najmä vo vnútri námorného spolku, a to predovšetkým tam, kde dôležitú

úlohu hrala vernosť spojencov. Išlo tak o násilné zvrhnutie predošlého zriadenia a následné nastolenie demokracie. Pre Aténčanov tak demokracia predstavovala nástroj upevnenia vlastnej moci v námornom spolku. Obec, ktorá odpadla od Atén, a ktorá mala zároveň demokratické zriadenie, bola v dôsledku odpadnutia nahradená starým zriadením, ktoré v obci existovalo pred zavedením demokracie. Toto staré zriadenie sa stalo neskôr protikladom demokratickej myšlienky. Dôsledkom tak bolo, že aténski protivníci boli voči demokracii nútení postaviť iné politické zriadenie, ktoré malo charakter anti-demokratického zriadenia, a preto použili pre neho pojem „oligarchia“. Tento pojem vyjadroval skutočnosť, že politickú moc nemá vo svojich rukách celý *démos*, ale iba časť občanov (Bleicken, 2002, s. 56).

Demokracia ako nová forma politického zriadenia bola pri zrode ústavno-politického myslenia a zaslúžila sa o vznik pojmu *politea* (politické zriadenie, „ústava“). Zodpovedanie otázky, kedy vznikla demokracia je mimoriadne náročné, a to predovšetkým z toho dôvodu, že z doby jej sporných začiatok – z obdobia medzi zvrhnutím tyranie a Periklovou dobou, kedy sa demokracia formovala, sa nám nezachovali žiadne doklady.

Veľmi podstatnou zložkou pre vznik demokracie je aj význam Kleistheovej reformy fýl. V jeho základoch reformy sa objavuje totiž myšlienka rovnosti. V období grécko-perzských vojen sa prejavovala ako základné východisko radikálnej rovnosti. Môžeme konštatovať, že v osobe Kleisthena môžeme badať zakladateľa prvej demokratickej inštitúcie. Avšak demokracia ako politické zriadenie, v ktorom občania majú práva, ktoré aj naozaj využívajú, datujeme do obdobia vojen proti Peržanom (Bleicken, 2002, s. 59).

Atény sa dostali do popredia svetových dejín po odrazení perzských invázií v bitkách pri Marathóne (490 pred Kristom), Salamíne (480 pred Kristom) a Platajách (479 pred Kristom). Tieto udalosti posilnili aténsky vplyv v Grécku a prispeli k formovaniu ich demokratickej identity (Valachovič, 2012, s. 149-150).

Peloponézsky spolok pod vedením Sparty vstúpil do konfliktu s Aténami, čo viedlo k tridsaťročnej Peloponézskej vojne. V tejto dobe dochádzalo k striedaniu politických lídrov a vplyvnejších postáv, akými boli Periklés a Alkibiades. Vojna skončila vojenským neúspechom Atén a následným zánikom demokracie po tridsaťročnom období tyranie (411 - 403 pred Kristom). Moc v obci prebrala komisia tridsiatich mužov, ktorá

bola menovaná až do vypracovania novej ústavy. Vláda tridsiatich najprv vymenovala nových úradníkov, vrátane členov rady päťsto a desať vládcov Pirea. Tiež zrušila niektoré zákony, hlavne Efialtovu reformu, ktorá obmedzila právomoci aeropágu, a odstránila ľudové súdy (Nývlt, 2017, s. 177). Počas tejto vlády bolo mnoho občanov popravených, niektorým sa podarilo utiecť. V obci sa nakoniec rozpútala vojna medzi oligarchami a demokratmi.

V zime v roku 404/403 sa vláda tridsiatich zrútila a uvoľnila miesto umiernejšiemu grémiu – „desiatim mužom“. Boj však pokračoval naďalej, a až na nátlak Sparty sa pohádaní Aténčania uzmierili. Zároveň bola vyhlásená amnestia, ktorá sa netýkala členov vlády „tridsiatich“ a „desiatich“. Oligarchom bolo umožnené, aby mali v Eleusine svoj vlastný štát (v rámci aténskej obce). Amnestia uchránila Atény pred dlhou občianskou vojnou a položila tiež základy pre vnútornú obnovu. Demokratické zriadenie bolo obnovené. Pre jeho právne upevnenie bol zvolený výbor 500 zákonodarcov, ktorého úlohou bolo preskúmanie všetkých demokratických platných zákonov. Z tejto komisie sa vyvinul riadny zákonodarný postup. Demokracia zapustila pevné korene (Bleicken, 2002, s. 64).

Záverom tejto kapitoly je zreteľnejšie pochopenie komplexnosti politického prostredia starovekých Atén počas Sokratovej doby. Skúmanie inštitúcií a foriem vlády v tomto období nám ukázalo, že Atény boli miestom intenzívneho politického dynamizmu. Sokrates, ako výrazná postava tejto doby, bol svedkom mnohých politických udalostí. Jeho filozofické myšlienky sa dotýkali aj politického usporiadania Atén. Porozumenie politických štruktúr a inštitúcií v Sokratovom období nám poskytuje dôležitý rámec pre lepšie pochopenie jeho filozofie a vplyvu na spoločnosť. Ďalšie štúdium Sokratových myšlienok, prostredníctvom analýzy dialógu *Kritón* a spisu *Obrana Sokratova*, nám umožní sa ešte hlbšie ponoriť do problematiky Sokratovho vzťahu k politike, filozofii, výchove mladých a k jeho rodnej obci.

2 SOKRATOVA LOJALITA K OBCI. DIALÓG KRITÓN.

Keďže lokalizovanie filozofie historického Sokrata, alebo sokratovskej filozofie prináša ťažkosti, je dôležité zdôrazniť, že našou primárnou pozornosťou bude Platónov Sokrates. Keď hovoríme o Sokratovi, máme na mysli Sokrata z Platónových dialógov. Cieľom tejto kapitoly je priblížiť Sokratove politické názory a postoje, ktoré vyvodzujeme z Platónovho dialógu *Kritón*. Domnievame sa, že Platónove dialógy, v ktorých Sokrates zasahuje sú relevantné pri posudzovaní jeho postavy ako aktéra v *polis*, ako aj pri našej snahe priblížiť aspekty Sokratovho politického myslenia.

Je nepopierateľné, že Sokrates nebol iba teoretikom; v istom zmysle sa stal aj aktívnym účastníkom na politickej scéne. Dnes je Sokrates často prezentovaný ako zástanca slobody prejavu, neúnavného hľadania poznania a hlbkej oddanosti pravde. Aj keď tieto hodnoty uznávali aj iní filozofi, Sokrates vynikal tým, že za ne bojoval aj vtedy, keď ho to stálo život. (Griswold, 2011, s. 333).

Naším základným predpokladom je, že Platón zobrazuje Sokrata, najmä v jeho obhajobnom prejave, ako aktívneho účastníka svojej *polis*. Platón však prevažne nevykresľuje Sokrata ako niekoho, kto by komunikoval s "bežnými ľuďmi". Jeho diskusní partneri sú často mladí muži z významných rodín, uznávané verejné osobnosti a ľudia s politickým vplyvom. Niektorí z nich sú Aténčania, iní nie. Platónov Sokrates je nepochybne verejnou postavou, ale nie úplne v zmysle, akým ho často vnímame. Hoci Sokrates vykonával svoje občianske povinnosti, vrátane služby v ozbrojených silách a plnenia záväzkov vyplývajúcich z verejnej funkcie, nebol aktívnym uchádzačom o politický úrad ani nepresadzoval radikálne reformy svojho mesta, ako napríklad navrhovaním zákonov v zhromaždení alebo organizovaním reformných hnutí (Kamtekar, 2005, s. 341). Môžeme konštatovať, že hoci Sokrates nebol "štátnik" v bežnom slova zmysle, časť z dialógu *Gorgias* ukazuje, že sám seba považoval za jedného z mála Aténčanov, ktorí sa usilujú o skutočné politické umenie, a je jediný medzi svojimi súčasníkmi, ktorý aktívne pracuje pre dobro štátu (*Gorgias*, 521d). Hoci sa v diplomovej práci nezaoberáme dialógom *Gorgias*, toto spomenutie nám umožňuje poukázať na dve skutočnosti: Sokratovu interakciu s inými ľuďmi a jeho politickú filozofiu, ktorá sa týka vzťahu filozofa k *polis*.

Zaujímavosťou je napríklad aj to, že neexistuje záznam o tom, že by Sokrates verejne kritizoval aténske rozhodnutie zabiť všetkých dospelých mužov z Mytilény¹. Charles L. Griswold vo svojom článku "*Socrates' Political Philosophy*" dospieva k záveru, že Sokrates nebol "individualista", ktorý by vždy kládol práva svedomia nad pozitívne právo (Griswold, 2011, s. 334).

Druhá strana mince nám však odhaľuje, že Sokrates nebol ani pasívnym. Môžeme to vidieť v tom, že dal jasne najavo, že odmieta plniť príkazy *polis*, ktoré považoval za nelegálne alebo nemorálne. Skutočnosť nám môžu priblížiť dva príklady (*Obrana* 32b, 32d). Jeden sa odohral v období demokracie, kde Sokrates jediný hlasoval proti krutej voľbe odsúdiť desať generálov za ich neúspech v bitke pri Arginúsoch v roku 406 pred Kristom. Druhý príklad je podľa Griswolda menej jasný: keď oligarchia od Sokrata požadovala pomoc pri zatknutí Leóna zo Salamíny, aby ho nespravodlivo popravili. Sokrates sa jednoducho rozhodol "ísť domov", zatiaľ čo štyria iní ľudia tento príkaz splnili. Pokiaľ vieme, Sokrates neuskutočnil žiadnu snahu zachrániť Leóna alebo neuskutočnil odchod z mesta spolu s mnohými antioligarchmi (Griswold, 2011, s. 336).

Za ďalšie východisko považujeme tiež Sokratov hlavný spôsob účasti v *polis*, ktorý predstavoval najmä ústnu konverzáciu. Filozofiu nenapísal, a preto sa rozhodol nepôsobiť prostredníctvom tohto prostriedku. Jedna z možných odpovedí na otázku, prečo Sokrates nezapísal svoje myšlienky, vychádza z jednoduchého zistenia, že Sokrates nebol systematický filozof, ktorý by mal záujem svoje učenie usporiadať do presných textov a prezentovať ich. Môžeme ho vnímať skôr ako učiteľa, ktorý inšpiroval mladých Aténčanov k väčšej nezávislosti myslenia. Vzhľadom na to, že takmer všetky informácie o Sokratovi zo 4. storočia pred Kristom majú formu dialógu, je prijateľným predpokladom, že Sokrates uskutočňoval rozhovory s mladými Aténčanmi, ktoré práve nájdeme v zachovaných textoch. Jeho žiaci a nasledovníci mohli literárne spracovať tieto "historické" rozhovory. Avšak, už dnes nie sme schopní posúdiť, do akej miery boli tieto literárne spracovania verné ich "historickým" zdrojom (Suvák, 2017, s. 47-48). Sokrates dôrazne pripomína, že nebol "učiteľom", čo znamená, že neprijímal školné (*Obrana*, 33a-b). Faktom ostáva, že iných učil a poučoval, čomu svedčí aj to, že Sokrates jasne uvádza,

¹ Mesto Mytiléna bolo na ostrove Lesbos súčasťou Aténskeho impéria. Po neúspešnej revolte Mytiléňanov proti aténskej nadvláde sa Atény rozhodli pre drastické opatrenia. Vo svojom pôvodnom rozhodnutí aténske ľudové zhromaždenie schválilo rozsudok na popravu všetkých dospelých mužov v Mytiléne. Toto rozhodnutie bolo neskôr zmenené (Gillis, 1971, s. 38-39).

že mal veľký vplyv na mladých (23c, *Obrana Sokratova*), čo ešte zreteľnejšie uvidíme aj v záverečných častiach práce.

Skutočnosť, že Sokrata nemožno považovať za pasívneho občana, podporuje aj vyhlásenie: „Co zasluhuji, aby se se mnou stalo nebo abych zaplatil za to, že jsem si usmyslil neoddávat se ve svém životě klidu?“ (36b, *Obrana Sokratova*). Čo je však ešte výraznejšie, je jeho ďalšie tvrdenie, že ani hrozba smrti ho neodradí od filozofického rozmýšľania v jeho obvyklom štýle, a že má doživotné, od boha dané poslanie zlepšiť cnosť svojich spoluobčanov (*Obrana*, 29d–b, 30d–31a). Snahu Sokrata, aby politicky významní ľudia reflektovali svoj život, a tým ho zároveň zlepšili, Griswold vidí najmä v dialógu *Laches*, kde Sokrates vedie dvoch generálov (Laches a Níkias), aby kriticky reflektovali svoje predstavy o cnosti, najmä o odvahe. Ďalší príklad možno nájsť v *Symposiu*, kde sa dozvedáme, že Sokrates sa snažil obrátiť aj Alkibiada, jedného z hlavných aktérov katastrofickej expedície do Sicílie, od jeho lásky k sláve a moci, k láske k múdrosti a cnosti (Griswold, 2011, s. 336).

Poznamenávame, že sme si vedomý toho, že obsah Platónovej *Obrany* časovo predchádza tomu, čo je obsahom *Kritóna*. *Obrana* je zaznamenaná ako jeden zo spisov, ktoré dokumentujú obdobie Sokratovho procesu a obhajoby pred súdom. Na druhej strane, *Kritón* sa zaoberá udalosťami po odsúdení Sokrata na smrť a jeho možným únikom z väzenia na základe diskusie s jeho priateľom Kritónom. Napriek tejto skutočnosti, sme si ako prvý na našu analýzu vybrali dialóg *Kritón*, pretože práve ten naznačuje Sokratovu lojálnosť k obci, zatiaľ čo v *Obrane* je to konflikt s obcou. Dramatický rámec dialógu a chronologické aspekty, ktorý pojednávajú o Sokratovom procese, radia dialóg *Kritón* na tretie miesto. Prvý je dialóg *Eutyfrón*, kde si Sokrates prvýkrát vypočuje znenie obžaloby, nasleduje *Obrana*, ktorá zachytáva verejné vystúpenie v deň súdneho konania. Ďalší je dialóg *Kritón*, kde odsúdený Sokrates čaká na vykonanie rozsudku. Následne dialóg *Faidon* predostiera posledný deň Sokratovho života (Boháček, 2020, s. 14).

Kritón predstavuje etické dilemy, ktorým Sokrates čelí, a diskusiu o jeho rozhodnutí prijať alebo odmietnuť trest. Tieto témy ponúkajú bohatý materiál na analýzu Sokratovho postavenia, jeho filozofických presvedčení a jeho postoja k občianskej zodpovednosti. V nasledujúcej časti práce podrobíme nášmu skúmaniu dialóg *Kritón*, po ktorom bude nasledovať čítanie *Obrany*.

2.1 Analýza dialógu *Kritón*.

V tejto časti práce sa budeme venovať analýze dialógu *Kritón*, ktorý opisuje udalosť z roku 399 pred Kristom.² V dialógu *Kritón* ide o rozhovor medzi Sokratom a jeho bohatým priateľom Kritónom z Alopece. *Kritón* patrí medzi najčítanejšie Platónove diela, pravdepodobne preto, že sa zaoberá niektorými z najzásadnejších otázok politickej filozofie (Brickhouse, Smith, 1994, s. 194).

O informáciách, ktoré predkladáme sa dozvedáme predovšetkým od Sokratovských spisovateľov, najlepšie sú dostupné Platónove texty, preto je namieste aj opatrnosť, či Platón píše o historickom, alebo o „svojom“ literárnom Sokratovi. Keďže ide o literárne dielo, historická platnosť toho, čo bolo povedané, a do akej miery sa Platónova interpretácia Sokrata zhoduje s jeho skutočným presvedčením, je neistá. Dialóg opisuje udalosti, pri ktorých sa Sokratovi žiaci pokúsili Sokrata z väzenia vyslobodiť, avšak Platón udalosti využíva zrejme len ako rámec pre svoje vlastné spracovanie.³

Sokrates sa často nepovažuje za politického filozofa z dôvodu zreteľného odmietnutia aktívnej politiky a tradičných politických aktivít. Jeho filozofické metódy a záujmy sa sústreďujú skôr na otázky morálky a etiky, než na politické teórie alebo praktiky. Je však dôležité poznamenať, že hoci Sokrata nepovažujeme za politického filozofa, tak v tejto kapitole poukážeme na Sokratovu lojalitu k aténskym zákonom, čo môže naznačovať aj jeho lojalitu voči samotným Aténom. Z toho dôvodu, považujeme za užitočné podrobiť detailnejšej analýze práve dialóg *Kritón*, a to predovšetkým druhé čítanie, ktoré je pre náš skúmaný problém najrelevantnejšie.

Čo sa týka charakteru dialógu, tak môžeme konštatovať, že na rozdiel od mnohých Platónových textov, v dialógu *Kritón* ihneď vstupujeme do dialógu so Sokratovými prvými slovami po prebudení. Dialóg nám začína otvorením konkrétneho etického problému, ktorý rozoberá otázku, či je pre Sokrata správne utiecť.

Napriek tomu, že dialóg *Kritón* formálne naznačuje, že ide o skorší dialóg, existuje veľa diskusií o dátume jeho vzniku. Štylisticky sa dosť odlišuje a mnohé

² V celej diplomovej práci využívame český preklad Platónových textov od Františka Novotného.

³ V literatúre nájdeme zmienku aj tom, že skutočným účastníkom, ktorý Sokrata presvedčal na útek z väzenia bol Aischinés zo Sfétu (Jínek, Jirsa, 2020, s. 7). Pravdepodobne ide o ozvenu vnútorných sporov medzi Sokratovcami a o snahu zdiskreditovať Platóna, že falšuje udalosti spojené so Sokratovou smrťou.

charakteristické prvky raného dialógu tu nie sú neprítomné. Kritón tu napríklad neuplatňuje nárok na odbornosť v akejkoľvek oblasti. Rovnako v dialógu chýba typický „krížový výsluch“ a irónia, ktorú poznáme zo skorších sokratovských dialógov.

Chronológia písania dialógov je poznačená vážnymi nedostatkami a rozpormi medzi rôznymi bádateľmi Platónových dialógov. Tradicionalisti považujú dialóg *Kritón* za rozvíjajúci dodatok k *Obrane*, čo prakticky znamená, že považujú *Obranu* za prvý Platónov spis. Veľká časť autorov považuje dialóg *Kritón* za nezávislý od *Obrany*. Ďalší výklad predstavuje analýzu *Kritóna* ako prípravného textu pred *Zákonmi* (Boháček, 2020, s. 15). Uvedený výklad úzko súvisí s personifikovanými zákonmi, ktoré sú v tomto dialógu uvedené, a ktoré zároveň môžeme chápať ako jednu z troch postáv dialógu, vrátane Kritóna a Sokrata. Interpretačné ťažkosti sa prejavujú aj v tom, aké pozície reprezentujú Kritón, Sokrates a aténske zákony. Väčšina odborníkov sa prikláňa k tomu, že reč zákonov je v podstate Sokratove presvedčenie, čo prakticky znamená, že argumenty zákonov sú jeho vlastnými argumentmi (Konrádová, 2020, s. 29).

Dialóg sa začína v skorých ranných hodinách, keď sa Sokrates prebúda vo svojej väzenskej cele a nájde tam svojho starého priateľa Kritóna, ktorý nad ním bdie. Kritón vysvetľuje, že nad Sokratom bdel už nejaký čas, ale neodvážil sa ho zobudiť. Kritón, ktorý bol znepokojený blížiacou sa popravou svojho priateľa, nemohol zaspať a rozhodol sa Sokrata navštíviť. Obdivuje Sokratov pokoj a schopnosť kludne spať, zvlášť za takýchto vážnych okolností. Sokrates mu odpovedá, že by bolo čudné, keby sa vo svojom veku bál smrti. (43b).

Kritón vysvetľuje, že prišiel v túto skorú hodinu, pretože sa obáva, že Sokratova poprava je blízko. Každoročná námorná misia na Déle počas ktorej nemôže byť popravený žiadny väzeň, dorazila do Sunia na attickú pevninu a čoskoro by sa mala vrátiť do Atén. Loď odišla deň pred Sokratovým procesom, takže Sokrates už zrejme strávil veľa času vo väzení. Kritón zároveň predpovedá, že loď dorazí do Atén práve dnes, čo v skutku znamená, že Sokrates bude nasledujúci deň popravený. Poznemenáva, že táto správa sa pravdepodobne nebude veľmi týkať Sokrata, ale že on - Kritón a ďalší Sokratovi priatelia túto správu znášajú veľmi ťažko (43c).

Sokrates odpovedá, že pochybuje, že výprava dorazí dnes. Minulú noc, keď spal, sa mu snívало, že videl krásnu ženu v bielom rúchu, ktorá, citujúc Iliadu, povedala: „ó Sókrate, do Fthie, hrudnaté země, již pozítří mohl bys připlout“ (44b). Hoci Kritón tento

sen považuje za zmätočný, pre Sokrata má jasný význam: počas nasledujúcich troch dní nezomrie.

Kritón sa rýchlo ponáhl'a objasniť, že môže a musí Sokratovi pomôcť s útekom. Stačilo by len niekoľko úplatkov na správnych miestach, čo by nebolo vôbec ťažké zorganizovať. Ďalej zdôrazňuje, že ak Sokrates neunikne, ľudia budú predpokladať, že sa nesnažil zachrániť svoj život. Kritón sa obáva, že by ho ostatní obvinili z toho, že nepodnikol potrebné kroky, aby pomohol priateľovi, a že si cení viac svoje peniaze než Sokratov život. Sokrates však tvrdí, že by sme mali brať do úvahy iba názory rozumných ľudí, ktorí chápu situáciu tak, ako skutočne je. Kritón odpovedá, že verejný názor je nebezpečná sila - Sokratov vlastný súd a rozsudok dokazujú, že verejnosť má schopnosť spôsobiť značnú škodu. Sokrates nesúhlasí s Kritónom a tvrdí, že je veľká škoda, že verejnosť nemá neobmedzenú schopnosť spôsobovať škodu, pretože by potom mala aj neobmedzenú schopnosť robiť dobro. Sokrates zároveň dodáva, že verejnosť nemôže urobiť človeka ani múdrom, ani hlúpym (44d).

Kritón sa tiež pýta, či Sokrates nechce uniknúť zo strachu, že by tým mohol vystaviť svojich priateľov nebezpečenstvu. Kritón jasne vyjadruje, že on a ostatní Sokratovi priatelia sú viac než ochotní riskovať akékoľvek nebezpečenstvo, ktoré by útek mohol spôsobiť. Kritón navyše tvrdí, že Sokrates by sa nemal báť života v exile. Kritón má mnoho priateľov, najmä v Tessálii, ktorí by s radosťou prijali Sokrata a poskytl mu ochranu (45c).

Kritón navrhuje, že nie len že by bolo ľahké zachrániť Sokrata, ale Sokrates jedná nespravodlivo tým, že zostáva vo väzení. Odmietnutím úniku sa správa tak, ako by si to želali jeho nepriatelia, a tým sám sebe krivdí. Svojou ochotnou popravou Sokrates dobrovoľne opúšťa svoje „deti“ a tiež aj svoju zodpovednosť voči nim (45c-d).

Nakoniec Kritón znovu hovorí, že správanie Sokrata bude mať zlé dôsledky nielen pre Sokrata, ale aj pre jeho priateľov, čím ich všetkých predstaví ako zbabelcov. Kritón nalieha na Sokrata, aby súhlasil s pripraveným plánom, ako ho tej noci vziať z väzenia. Ak totiž nebudú konať teraz, bude neskoro (46a).

V reakcii na Kritónovu prosbu, aby Sokrates súhlasil s vyslobodením, Sokrates odpovedá, že jeho usilovnosť sa prejavuje cenne len v prípade, že je správna a primeraná. Keď uvažuje o argumentoch, Sokrates navrhuje, že by sme mali brať do úvahy iba tie, ktoré sa zdajú byť správne pri hľadaní pravdy. Pre Sokrata by bolo nesprávne opustiť

argumenty, ktoré predložil v minulosti, len preto, že jeho život je teraz v ohrození. Ak by mal zmeniť svoje správanie teraz, malo by to byť z iných dôvodov než z jeho blížiacej sa smrti. Kritón súhlasí so Sokratom, že nie všetky názory majú rovnakú hodnotu - niektoré sú správne a niektoré sú chybné, a že by sme mali nasledovať názory múdrych, ktoré sú zdravé, a nie názory hlúpych, ktoré sú chybné. Názory múdrych vychádzajú od odborníkov v danej oblasti (46b-e).

Kritón sa teda nesprávne obáva verejnej mienky, pokiaľ ide o otázky spravodlivosti; mal by ju ignorovať a sústrediť sa len na názory tých, ktorí sú múdri v týchto záležitostiach. Keď Kritón namieta, že aj keď verejnosť môže byť nevedomá, stále má moc odsúdiť človeka na smrť, Sokrates odpovedá, že to nemení nič na podstate argumentu. Pre Sokrata je dôležité, čo musí urobiť, aby žil dobre, teda čestne a spravodlivo. Preto by Sokrates a Kritón nemali byť znepokojení tým, čo si myslí verejnosť.

Sokrates predostiera záver, že ak opustí svoje väzenie bez toho, aby predtým presvedčil štát, aby ho pustil, porušuje svoju dohodu dodržiavať zákony štátu, a tým pádom spôsobuje štátu ujmu.

2.2 Vernosť k obci ako vernosť k jej zákonom

Aby Sokrates objasnil Kritónovi svoju pozíciu, zobrazuje aténsky zákon, ktorý ho konfrontuje a pýta sa ho na jeho túžbu utiecť. Zákony upozorňujú Sokrata, že ak sa ich naozaj rozhodne neposlúchnuť a utiecť, v skutočnosti zničí zákony a tiež celý štát (50c). Ak súkromní jednotlivci môžu neposlúchať a rušiť zákony, keď sa im zachce, zákony už nebudú mať žiadny účinok ani význam, a tak štát upadne do chaosu. Štát držia pohromade iba zákony a zákony sú záväzné len vtedy, ak platia bez ohľadu na okolnosti. Sokrates si predstavuje, že zákony by odpovedali, že súhlasil s tým, že sa bude riadiť akýmkoľvek rozsudkami, ktoré by štát mal vyniesť. Koniec koncov, zákony sa nemajú prijímať po častiach, ale buď úplne, alebo vôbec.

Zákony potom poukazujú na úlohu, ktorú zohrali pri formovaní Sokrata, a aký dôležitý je ich vzťah. Práve vďaka zákonom sa jeho rodičia zosobášili a mohli porodiť Sokrata. Zákony potom zabezpečili jeho výchovu a primerané vzdelanie (51d). Z toho zákony naznačujú, že ich vzťah k Sokratovi je podobný ako vzťah otca so synom alebo pána so svojím otrokom. „Není snad pravda, že jsme tě my nejprve přivedly na svět a

skrže nás si vzal tvůj otec tvou matku a tebe zplodil? Pověz tedy, vytýkáš těmto z nás, zákonům o sňatcích, že nejsou dobré?" Nevytýkám," řekl bych" (50d).

V týchto vzťahoch – či už ide o syna alebo otroka – nemá jednotlivec právo na odplatu, ak je potrestaný za priestupok, a určite by nemal ublížiť svojmu otcovi alebo pánovi len preto, aby sa ochránil. Zákony však zachádzajú ešte ďalej, naznačujú, že väzby človeka na krajinu sú dokonca silnejšie než rodinné vzťahy, a preto je o to dôležitejšie rešpektovať rozhodnutia zákonov. Tak, ako by mal byť človek ochotný radšej trpieť a zomrieť za svoju krajinu v boji, než utiecť, aby sa zachránil, mal by byť ochotný trpieť a zomrieť podľa zákonov a nie ich zničiť pokusom o vlastnú záchranu. Ak sa má Sokrates vyhnúť poprave, musí presvedčiť zákony, že ho potrestajú nespravodlivo, a nie jednoducho utiecť, čo by zákony nerešpektovalo a zničilo by ich.

Za zmienku tiež stojí, že Sokrates zosobňuje zákony v úlohe rodičov. Boli zodpovední za jeho narodenie a za jeho výchovu a vzdelávanie. Jeho skutoční rodičia sa zredukujú na zákony. Tým Sokrates výrazne objasňuje svoju povinnosť voči zákonom. „Tedy hľad', Sókrate, řekly by snad zákony, zdali máme pravdu, když tvrdíme, že se tím, co nyní podnikáš, pokoušíš jednat proti nám nespravedlivě. My, které jsme tě přivedly na svět, vychovaly, vzdělaly, které jsme tebe i všechny ostatní občany učinily účastnými všech dobrých věcí, pokud jsme mohly, přece dáváme volnost každému z Athénčanů, kdo si přeje, a prohlašujeme, že když je přijat mezi dospělé občany a uvidí veřejný život obce i nás, zákony, že může vzítí své věci a odejítí, kamkoli chce, jestliže bychom se mu nelíbily“ (51d). Aj keď zákony môžu pôsobiť ako abstraktné, prastaré a vzdialené entity, ktoré ľudia dodržiavajú len zo strachu pred trestom, Sokrates ich vykresľuje ako živé bytosti, ktoré ho vychovávali a ktoré budú trpieť, ak ich poruší. Tento nový pohľad komplikuje ospravedlňovanie porušovania zákonov, ktoré Sokrates personifikoval.

Andrej Kalaš hovorí o charakteristikách Sokratovej politickej poslušnosti, ktoré sa zároveň opierajú o spomínaný dialóg. Za najdôležitejší znak považujeme prirovnanie štátu k otcovi. Štát poskytuje svojim občanom výhody, tí sú naopak povinní poslúchať. Vytvára sa tak nevyhnutná a prirodzená závislosť. Rovnako ako Kalaš súhlasíme, že zákony, o ktorých je reč, a ktoré teraz spomíname, majú najmä písomný charakter. Ide o zákony mesta (Kalaš, 2008, s. 9-11). Zároveň ale nemožno vylúčiť možnosť, že ide o zákony nepísané (týkajúce sa napríklad aj usporiadaniu celku sveta vôbec).

Sokrates pokračuje v prejave týkajúceho sa aténskych zákonov apelom na určitý druh spoločenskej zmluvy, ktorá existuje medzi zákonmi a občanmi. Zákony, ako naznačil už Sokrates, ho zrodili, vychovali a vzdelávali a delili sa s ním a jeho spoluobčanmi o bohatstvo Atén. Toto všetko robia zákony pre svojich občanov ešte pred dosiahnutím dospelosti. Po dosiahnutí dospelosti, teda veku, v ktorom majú byť občania schopní samostatne myslieť, môžu slobodne preskúmať zákony a štát, a ak sa im nepáči, čo vidia, môžu si vziať svoj majetok a ísť kamkoľvek. Ak sa však rozhodnú zostať v Aténach, aktívne sa podriaďujú Aténskym zákonom a musia ich bez ohľadu na to dodržiavať. „Ale kto z vás zde zůstane, máje možnost viděti, jakým způsobem my soudíme a vůbec spravujeme obec, ten se s námi již, jak tvrdíme, skutkem dohodl, že bude dělat to, cokoli bychom přikazovaly, a kdo neposlouchá, o tom soudíme, že se trojnásobně provinuje“ (51e). Zákony sú teda ochotné dovoliť nespokojným občanom opustiť Atény bez straty a sú ochotné nechať sa presvedčiť, aby sa zmenili, ale ak človek neodíde a nepresvedčí zákony, aby sa zmenili, potom ich musí dodržiavať. Ak by sa Sokrates pokúsil o útek, porušil by zákony.

Okrem iného, zákony poukazujú na to, že Sokrates by bol vinný viac ako väčšina ľudí, pretože až doteraz podporoval aténsky zákon a aténsky spôsob života. „Sókrate, máme závažné důkazy pro to, že jsme se ti líbily, i my i obec. Vždyť bys v ní byl nezůstával s tak vynikající stálostí více než všichni ostatní Athéňané, kdyby se ti nebyla zvláštním způsobem líbila; ani na žádnou slavnost jsi nikdy nevyšel z obce, leda jednou na Isthmos“ (52b). Sokrates opustil Atény len pri niekoľkých príležitostiach, tou bolo napríklad vykonanie vojenskej služby vo vojnách v mene štátu. Na rozdiel od väčšiny Aténčanov Sokrates málokedy cestoval a nezoznámil sa so zvykmi alebo zákonmi iných ľudí. Sokrates tiež odmietol možnosť vyhnanstva a povedal, že by radšej zomrel, ako by žil mimo Atén.

Aténske zákony dávajú Sokratovi hrozivé varovanie o dôsledkoch úteku z väzenia. Ak by Sokrates porušil zákony a utiekol, jeho priatelia by mohli čeliť vyhnanstvu za to, že mu pomohli. Navyše, je nepravdepodobné, že by ho prijalo iné mesto, do ktorého by sa vydal. Ktoré mesto s dobre usporiadanými zákonmi by uvítalo niekoho, kto porušil zákony mesta, kde žil sedemdesiat rokov? Muž, ktorý vedome porušuje zákony, by bol zlým príkladom pre mládež. A aj keby ho také mesto prijalo, nemohol by sa vrátiť k svojmu predchádzajúcemu spôsobu života. „Sókrate, jako nepřítel jejich ústavy a všichni, kdo tam mají zájem o svou obec, budou se na tebe dívat s podezřením, pokládajíce tě za

rušitele zákonů, a svým soudcům upevníš mínění, že správně vynesli ten rozsudek: neboť kdo je kazitelem zákonů, o tom by se asi dozajista mohlo myslit, že je také kazitelem mladých a nerozumných lidí“ (53c). Ako by potom mohol udržiavať svoje učenie, že dobro, spravodlivosť, inštitúcie a zákony majú pre ľudí najvyššiu hodnotu?

Zákony ďalej riešia otázku, kto by sa mal starať o Sokratových synov, čo je jeden z najsilnejších dôvodov, prečo Kritón pomáhal Sokratovi, aby zostal nažive. Urobil by Sokrates svojim synom veľkú láskavosť, keby s nimi utiekol do nejakej krajiny bez zákona? A ak ich zanechá v Aténach, aký to bude rozdiel, ak bude vyhnaný v inej krajine alebo mŕtvy?

Sokrates si ďalej predstavuje, že zákony sa zaoberajú otázkou jeho osudu po tomto živote. Žil spravodlivý a zbožný život, takže by sa mu malo dobre dariť, keď príde pred sudcov podsvetia. Ak by však teraz ušiel, nielenže by žil v krajine bez zákona, ktorou by jeho spoluobčania opovrhovali, ale trpel by aj v podsvetí za to, že konal nespravodlivo. Sokrates tvrdí, že jasne počuje hlas aténskeho zákona a že ho presvedčili, aby zostal. Kritón prijíma Sokratove slová a nevyvíja žiadne ďalšie úsilie, aby ho presvedčil, aby odišiel.

Vyššia analýza a štruktúra dialógu nám predostrela hlavnú otázku dialógu, ktorá hovorí o možnosti Sokrata utiecť z väzenia, alebo naopak podstúpiť smrť, ako mu to nariaďuje zákon. Ďalšia otázka, ktorá sa nám pri čítaní vynára je, či by mal občan prijať smrť na základe zákona, hoci je v skutočnosti nevinným.

Ako sme mohli vyššie vidieť na základe analýzy dialógu *Kritón*, určitá Sokratova lojalita k vlasti sa pravdepodobne vyjadruje cez zákony, ktoré je potrebné poslúchať. Zároveň personifikované zákony, ktoré sa objavujú v dialógu potvrdzujú skutočnosť, že Sokrates opúšťal Atény vo výnimočných prípadoch. Takými boli napríklad vojenské výpravy. Čo však znamená povinnosť poslúchať zákony? V časti 51b-c to máme uvedené takto: „dělat, cokoli poroučí, klidně trpět, jestliže přikazuje něco vytrpět, ať to jsou rány nebo vazba, nebo když vede do boje, kde má člověk být raněn nebo padnout - musí se to udělat a tak je spravedливо, a nesmíme se vyhýbat ani ustupovat ani opouštět své místo“. V citovanej časti vidíme, že poslúchať zákony znamená buď robiť čokoľvek prikáže obec, teda bezpodmienečné poslúchanie, alebo zmeniť presvedčenie zákonov.

Personifikované zákony, ktoré nám predkladá Platón v dialógu majú podľa Jakuba Jirsu autoritatívnu povahu, ktorá je zrejma každému čitateľovi. Reč zákonov hovorí, že

neposlúchanie zákonov je nespravodlivé (Jirsa, 2020, s. 388). Občan je v tomto prípade prirovnaný k dieťaťu, či k otrokovi (50e). Zákony sú ďalej dokonca vyvýšené nad matku aj nad otca a nad všetkých ostatných predkov (51a). Nepochybná poslušnosť voči zákonom je v dialógu vyjadrená aj nasledujúcim tvrdením: „Vlast je treba ctíť, a hnevá-li se, máme jí ustupovat a chláholit jí více nežli otce a buď působit na změnu jejího mínění“ (51b).

Brickhouse a Smith sa zaoberajú otázkou, či Sokratovo prijatie nespravodlivého trestu nebolo v rozpore s jeho vlastným presvedčením, a teda samo osebe nespravodlivé. Ich riešenie spočíva v tom, že zodpovednosť sa prenáša na zákony. Ak občan poslúchne zákony, otázka, či boli zákony spravodlivé alebo nie, sa ho už netýka. Zdá sa, že zákony sa snažia odraziť Kritónovu námietku, ktorá naznačuje, že občania uzavreli dohodu s mestom, pretože ide o komplikovanú otázku. Namiesto vysvetlenia, prečo by bolo rozumné predpokladať existenciu dohody medzi občanom a zákonmi, zákony používajú iný argument. Tvrdia, že aj keď bol niekto nespravodlivo odsúdený, útek by poškodil mesto. Zákony zdôrazňujú, že občania Atén získali vďaka nim mnohé výhody. Napríklad zákony upravujúce manželstvo poskytujú výhody dedičstva, a zákony týkajúce sa výchovy detí zabezpečujú, že občania dostanú riadne vzdelanie. Tvrdia, že Sokratovmu otcovi bolo nariadené, aby mu poskytol tradičné vzdelanie v hudbe a čítaní (Brickhouse, Smith, 1994, s. 215).

Jakub Jirsa hovorí o tom, že Sokrates poslúchnutím zákonov nerobí nič nespravodlivé. To, že Sokrates odmieta Kritónovu ponuku utiecť z väzenia má svoje dôvody. Charakter týchto dôvodov sa môže jednak zakladať na tom, že Sokrates nie je proti úteku z väzenia, ale proti samotnej Kritónovej ponuke, ktorá je pre Sokrata neprijateľná, alebo nespravodlivosti úteku z väzenia, čo je uvedené v prvej časti dialógu a v tzv. reči zákonov (50a-54d).

Domnievame sa, že pre Sokrata nie je lojalita k zákonom „iba“ strohou poslušnosťou, ale vyplýva z jeho presvedčenia, že zákon je základným stavebným kameňom spravodlivej spoločnosti. Jeho argument sa opiera o myšlienku, že každý občan, ktorý sa rozhodne žiť v danej obci, sa tým pádom dobrovoľne zaväzuje dodržiavať zákony tejto obce. Sokrates tvrdí, že pokus utiecť by bolo nielen porušením zákona, ale aj zradou tej spoločnosti, ktorá mu poskytla možnosť žiť. To dokazuje aj nasledovaná pasáž: „Či se domníváš, že je možno, aby ta obec ještě trvala a nebyla vyvrácena, v které vynesené rozsudky nemají žádné moci, nýbrž působením soukromých jednotlivců se

stávajú neplatnými a jsou rušeny?“ (50b). Podľa Sokratových slov by bola obec zničená. Domnievame sa, že všeobecným princípom podľa Sokrata je nerobiť nič zlé. Toto konanie sa zároveň spája aj s pokusmi porušiť zákon, ktorý poškodzuje štát a zákony. Konanie, ktoré vzniká porušením zákona, je škodou voči obci a voči zákonom.

Sokratova lojalita k zákonom je tak spojená s jeho lojalitou voči obci a dialóg *Kritón* ho predstavuje ako bezpodmienečne verného občana Atén. Preňho sú zákony spojené s morálnym poriadkom a bezpečnosťou spoločenstva. Odmietnutie úteku je pre Sokrata akýmsi morálnym obetovaním sa pre dobro celku. Má to však i hlboký filozofický rozmer – Sokrates je presvedčený, že občan má povinnosť brániť a podporovať zákony spoločnosti, bez ohľadu na ich spravodlivosť v konkrétnom prípade.

Týmto postojom Sokrates nevyjadruje len slepú poslušnosť voči každému zákonu, ale skôr zdôrazňuje význam dodržiavania pravidiel, ktoré vytvárajú základ pre spravodlivý a harmonický život v obci. Jeho lojalita k zákonom je preto spojená s hlbokým presvedčením, že občan má morálnu povinnosť podporovať a dodržiavať zákony, ktoré prispievajú k spoločenskej súdržnosti a spravodlivosti.

Zároveň Sokratova lojalita k zákonom ukazuje na jeho odhodlanie žiť v súlade so svojimi presvedčeniami, aj keď to môže znamenať obetovanie vlastného života. Jeho postoj zdôrazňuje dôležitosť etiky a morálnej integrity vo verejnom živote a ukazuje, že lojalita voči zákonom môže byť zároveň prejavom hlbokého spojenia s obcou, ktorej zákony chránime a dodržiavame. Sokrates zároveň nemôže vo väzení zákonom nijako odporovať, preto je východiskom pre neho iba jediná možnosť, a tou je spravodlivá cesta, ktorou sa nespreneverí sebe samému, a tak prijme svoju smrť. Sokrata teda nemožno oddeliť od jeho identifikácie s *polis*. Dialóg *Kritón* považujeme za dôležitý aj z toho hľadiska, že práve tento dialóg nám poskytol možnosť preskúmať Sokratov vzťah k mestu. Sokrates sa v ňom lúči so svojimi priateľmi a čaká vo väzení na vlastnú popravu.

3 KONFLIKT S OBCOU. *OBRANA SOKRATA.*

V tejto časti práce sa bližšie pozrieme na *Obranu Sokrata*, v ktorej sa budeme snažiť identifikovať a rozanalyzovať kľúčové pasáže, ktoré sú zároveň relevantné k našej skúmanej téme – *Sokrates a politika*. Vieme, že po smrti Sokrata vzniklo niekoľko Obrán, no dnes máme k dispozícii len dve - Platónovu a Xenofóntovu. Tieto dve verzie sú tak odlišné, že pravdepodobne nevychádzali z rovnakej zdrojovej predlohy. Jeden z možných dôvodov, prečo existovali rôzne verzie Obrán napísané Sokratovými žiakmi je, že tento druh – obrana, sa stal bežným motívom sokratovskej literatúry, rovnako ako aj iné témy (napríklad výchova Alkibiada), a slúžil ako priestor pre prejav rivalít medzi rôznymi sokratovskými spisovateľmi (Suvák, 2017, s. 37).

V roku 399 pred Kristom sa konal proces so Sokratom, ktorý vyvrcholil jeho popravou. Obvinenie Sokrata nastalo po štyroch rokoch, po páde oligarchického režimu známeho ako „tridsať tyranov“ a obnovení demokracie. Medzi stúpenkami brutálnej vlády tridsiatich boli aj niektorí aténski aristokrati spojení so Sokratom, ako napríklad Kritias a Charmidés. Na druhej strane, v demokratickej opozícii voči tomuto režimu figuroval Anytos, ktorý sa neskôr stal jedným zo žalobcov Sokrata. Žalobu síce formálne podal menej známy Meléτος, avšak je pravdepodobné, že v pozadí stál práve Anytos, ktorý sa spolu s Lykónom podieľal na obvinení. Táto skupina - Meléτος, Anytos a Lykón predložila sudcom svoje obvinenia, z ktorých sa nám zachovali len nepriame citáty. Anytos ako zástupca umiernenějších demokratov sa snažil situáciu zbytočne nevyhrocovať a presadzoval amnestiu pre všetky zločiny spáchané počas oligarchického režimu (s výnimkou „tridsiatich tyranov“) (Cepko, 2021, s. 42).

Ako sme spomínali v prvej podkapitole - *Aténske inštitúcie*, v Aténach, v dobe Sokrata existovali dva typy súdnych kauz. Sokratova kauza bola prvého typu. Pri prvom type kauzy - *grafé*, mohol totiž hociktorý občan podať žalobu za porušenie spravodlivosti, zatiaľ čo pri kauzách typu *diké* žalobu prednášala priama obeť údajného zločinu. Sokratova kauza spočívala v tom, že o sankcii rozhodovali sudcovia. Postup bol nasledovný: súd najprv rozhodol hlasovaním väčšinou o vine alebo nevine, a následne, ak bolo rozhodnuté o vine, rozhodoval o type trestu. Trest navrhovala najprv obžaloba a potom, po rozhodnutí o vine, aj obžalovaná strana. Následne súd rozhodol hlasovaním, či sa aplikuje trest navrhnutý žalobcom alebo obžalovanou stranou (Cepko, 2021, s. 43-44).

3.1 Charakter a štruktúra *Obrany*

V prvom rade je dôležité povedať, že v prípade *Obrany* ide o monológ, nie o dialóg. Hoci *Obrana* obsahuje krátku pasáž s dialógom a má vo všeobecnosti charakter dialógu (keďže ide o rozpravu medzi Sokratom a Aténami), z hľadiska formy je to monológ, ktorý svojim štýlom patrí do antického žánru súdnych rečí (Jinek, 2016, s. 7).

Pri čítaní a interpretovaní spisu *Obrana* sa vynára otázka, aký je jeho vzťah k skutočnej reči Sokrata pred súdom. Väčšina autorov sa zhodujú s prevládajúcim výkladom v súčasnom výskume, ktorý odmieta staré presvedčenie, že v prípade *Obrany* máme pred sebou historicky verný záznam Sokratovej súdnej reči. Niekedy sa totiž interpretácie mohli zamerať na obhajobu v objektívnom zmysle, čo znamená snahu Platóna obhájiť svojho učiteľa, a to buď v očiach súčasníkov, alebo pred súdom. Tento výklad zároveň podporuje existencia ďalších Obrán Sokrata, z ktorých máme zachované spracovanie od Xenofóna. Práve toto pochopenie malo zreteľný vplyv na vznik samostatného apologického žánru, ktorý sa v neskorších obdobiach rozvíjal už bez priameho vzťahu k postave Sokrata (Jinek, 2016, s. 8-9).

Platónova verzia *Obrany* je rozsiahlejšia a štylizovanejšia ako Xenofónova verzia, a to aj z toho dôvodu, že reč, ktorá zaznela pred súdmi, je v súlade s dobovou realitou aténskych súdnych procesov. Ďalším dôležitým prvkom v Platónovej *Obrane* je aj skutočnosť, že Platón sa osobne zúčastnil súdu. Platón, tu, v ako svojej jedinej práci - vystupuje sám. Xenofón bol v čase súdneho procesu so Sokratom mimo Atén, konkrétne na svojej maloázijskej výprave a zároveň sa seba ani nesnažil vykresliť ako priameho účastníka udalostí (Cepko, 2021, s. 45).

V tejto časti práce popíšeme štruktúru spisu *Obrana*. Budeme sa venovať tomu, ako sú jednotlivé časti diela usporiadané, akú funkciu zohrávajú a ako prispievajú k celkovému dojmu a účinnosti Sokratovej argumentácie. Následne si identifikujeme a rozanalyzujeme relevantné pasáže pre náš skúmaný problém.

Obrana pozostáva z troch častí, ktoré sú definované jednotlivými etapami súdneho procesu. Prvá časť *Obrany* je rozsahovo najdlhšia a je tvorená Sokratovou obhajobnou rečou. Konkrétne máme na mysli pasáž 17a-35d. Sokrates, ktorý je na súde, oslovuje porotu tým, že vysvetľuje svoj rétorický štýl, ktorý použije na prednes svojho prípadu. Sokrates vopred upozorňuje porotu, že jeho rečnícky štýl sa výrazne líši od štýlu obžalovateľov, a žiada ich o pochopenie, ak sa im jeho spôsob reči bude zdať neobvyklý.

Tento prístup je v súlade s vtedajšími súdnymi konvenciami, kde rečník často vyhlasuje, že hovorí pravdu, zatiaľ čo druhá strana klame. Sokrates využíva rétorické prostriedky, aby poukázal na zbytočnosť takéhoto prístupu, čím podryva dôveryhodnosť slov svojich obžalovateľov. Stavia sa do kontrastu s nimi, pričom zdôrazňuje, že zatiaľ čo ich rečnícky štýl je dôsledkom pripravenej reči, jeho prejav bude úplne improvizovaný. Umelo vytvorená a natrénovaná reč jeho obžalovateľov by bola pre niekoho jeho veku (Sokrates mal v čase procesu sedemdesiat rokov) nevhodná, a preto dúfa, že porotu osloví jednoducho tým, že povie, čo je pravda (17c-d).

Hlavná téza prvej Sokratovej reči je obsiahnutá vo vyvrátení jednotlivých častí obžaloby. Starší žalobcovia vznášajú proti Sokratovi dve hlavné obvinenia: po prvé, že neverí v bohov a po druhé, že učí, ako dosiahnuť, aby slabší argument prekonal silnejší argument pomocou inteligentnej rétoriky. V rámci týchto obvinení, konkrétne bezbožnosti, je Sokrates ironicky označený ako mudrc, ktorý sa zaoberá nebeskými zjaveniami. Označenie „mudrc“ zjavne nie je výrazom, ktorým by si Sokrates sám želal byť označovaný, ale práve naopak vkladá ho do úst svojim odporcom (Němec, 2016, s. 42). Sokrates sa sťažuje, že si nie je istý ani tým, kto sú títo starší žalobcovia, hoci len letmo naráža na Aristofana (autor komédií, ktorý parodoval Sokrata v *Oblakoch*) (Colaiaco, 2001, s. 39). Vyplýva nám z toho, že jeden z hlavných zdrojov predsudkov voči Sokratovi je Aristofanova komédia *Oblaky*, v ktorých je Sokrates vykreslený ako excentrický starý blázon, ktorý sa vznáša a nezmyselne hovorí o nebesiach a zemi. Aristofanes tiež opisuje Sokrata ako osobu, ktorá za svoje rady požaduje finančnú odmenu. Žiada porotu, aby zvažila, či ho niekto z nich niekedy počul hovoriť o niektorej z týchto tém. Sokrates sa potom dištancuje od sofistov. Títo muži si za svoje služby vo všeobecnosti účtujú poplatok a Sokrates popiera, že by niekomu účtoval poplatky za rozhovor s ním. Vysmieva sa takémuto správaniu, keď hovorí, že sofista presvedčí mladých mužov, aby „opustíte styky s oněmi poslouchali je samy, dávali jim peníze, a ještě jim za to byli vděčni“ (19e-20a).

Sokrates sa ďalej pýta, aké dôvody by mohli viesť k týmto falošným obvineniam. Navrhuje, že je to preto, že získal povest' múdreho človeka – no zdôrazňuje, že ide o obmedzenú ľudskú múdrosť, nie o nejakú nadľudskú múdrosť. Táto povest' má pôvod v proroctve, ktoré dala delfská veštiareň jeho priateľovi Chairefóntovi (21a). Chairefón sa opýtal veštiarne, či existuje niekto múdrejší ako Sokrates, a kňazka (Pýthia - ako tlmočnica boha Apollóna) odpovedala, že nie. Sokrates rozpráva, ako túto správu prijal

s veľkým zmätkom: vedel totiž, že veštiareň nemôže klamať, a predsa si bol až príliš vedomý toho, že nemá žiadnu zvláštnu múdrosť. Aby Sokrates otestoval veštiareň, alebo dokázal, že tento názor je nesprávny, vyhľadal a vypočúval aténskych mužov, ktorí boli veľmi vážení pre svoju múdrosť. Najprv vypočúval politikov, potom básnikov a potom zručných remeselníkov. Pri výsluchu politikov zistil, že hoci si mysleli, že sú veľmi múdri, v skutočnosti toho veľa nevedia. Zase básnici, hoci napísali veľké geniálne diela, zdalo sa, že ich nedokážu vysvetliť. Sokrates dospel k záveru, že ich genialita nepochádza z múdrosti, ale z nejakého inštinktu alebo inšpirácie, ktorá nijako nesúvisí s ich intelektom. V každom prípade Sokrates potvrdil, že by bol radšej taký, aký je, s vedomím, že nič nevie, než sa nechať nafúknuť falošným pocitom vlastnej veľkej múdrosti. Preto je skutočne múdrejší ako ostatní ľudia, pretože si nemyslí, že niečo vie, hoci to v skutočnosti nevie. Podľa Sokrata táto múdrosť predstavuje službu bohu a aj kvôli nej je súdom obvinený z bezbožnosti. Tu však môžeme vidieť aj to, že okrem služby bohu je to aj služba svojej rodnej obci, a to v zmysle vychovávania (Cepko, 2021, s. 46). „Neboť jestliže mě usmrtné, nesnadno naleznete jiného takového, který by z božího příkazu na obci takřka seděli - když to je snad trochu směšný výraz - jako na koni sice velikém a ušlechtilém, který je však pro svou velikost poněkud nehybný a potřebuje, aby byl pobízen od nějakého střecha“ (30e).

Začiatok druhej Sokratovej reči môžeme badať v momente, keď sa sudcovia tesnou väčšinou uzhodli na Sokratovej vine. Po krátkom zvažovaní porota uzná Sokrata vinným pomerom hlasov 280 ku 221. Melétos navrhol trest smrti a Sokrates má teraz možnosť navrhnúť alternatívny trest. Namiesto toho, aby sa zamýšľal nad tým, aký trest by bol prijateľný, Sokrates sa pýta, aký trest si skutočne zaslúži. Vzhľadom na to, že svoj čas venoval odrádzaniu spoluobčanov od osobných ambícií a namiesto toho ich nabádal k duchovnému a morálnemu rozvoju, Sokrates dospieva k záveru, že si skôr zaslúži odmenu než trest. Preto navrhuje, aby mu bolo umožnené bezplatne stolovať v Prytaneu, čo je privilégium, ktoré sa udeľuje víťazom olympijských hier. „Jestliže si tedy mám podle spravedlnosti navrhopat, co bych zasluhoval, navrhuji si toto, stravování v prytaneiu“ (37e). Sokrates sa následne na to ospravedlňuje za slová, ktoré mohli vyznieť ako vtip, a trvá na tom, že si nemôže navrhnúť primeraný trest, keďže je presvedčený, že nikomu úmyselne neublížil. Pretože nie je schopný úmyselne niekomu ublížiť, ťažko by mohol úmyselne previniť sám sebe tým, že si navrhne nespravodlivý trest. Napriek tomu odmieta väčšinu trestov, ktoré by mohla porota považovať za prijateľné – väzenie alebo

vyhostenie z mesta. Nakoniec Sokrates navrhuje, že ak musí zaplatiť poplatok, aby bol tento poplatok stanovený na sto drachiem. Suma predstavuje malý poplatok, ktorý by mohol zaplatiť aj sám. Alebo v druhom prípade by to bolo suma tisíc drachiem, s ktorou by Sokratovi pomohli priatelia.

Tretia, posledná reč je tvorená situáciou, v ktorej porota hlasuje za odsúdenie Sokrata na smrť. Viac ako dve tretiny poroty odsúhlasilo trest smrti, na rozdiel od úzkeho rozpätia, ktoré uznalo Sokrata za vinného. Sokrates teraz prednesie svoj posledný príhovor pred porotou, teda predtým, ako ho odvedú do väzenia. Tento príhovor z pohľadu procesných pravidiel už nemal veľký význam, pretože o všetkom už bolo rozhodnuté a názor obžalovaného by už nemohol ovplyvniť výsledok (Cepko, 2021, s. 47). Sokrates uzatvára svoj prejav adresovaný tým, ktorí hlasovali proti nemu. Aj keď ho odsúdili v nádeji, že tak umlčia kritiku a budú žiť v pokoji, Sokrates varuje, že namiesto neho prídu ešte ostrejší kritici, ktorí doteraz zostávali v úradí. Následne sa obracia k tým, ktorí hlasovali za jeho oslobodenie, a prosí ich, aby sa zmierili s jeho osudom. Uvádza, že božský hlas, ktorý ho často varuje pred nesprávnymi činmi, počas celého procesu, vrátane jeho prejavu, neprehovoril. Preto sa domnieva, že smrť môže byť požehnaním. Sokrates teda verí, že dobrý človek sa nemá čoho obávať, či už v tomto živote, alebo v posmrtnom. Vyhlasuje, že nemá žiadnu zášť voči svojim obžalovateľom, a žiada svojich priateľov, aby sa postarali o jeho troch synov a zabezpečili, aby vždy uprednostňovali dobro pred peniazmi a inými pozemskými pokušeniami. Sokrates zakončuje svoju záverečnú reč slávnou vetou: „Ale už je čas, abychom odešli, já na smrť, vy k životu; kdo z nás jde k lepší věci, není známo nikomu, leda bohu“ (42a).

3.2 Politika a filozofia

Sokratova *Obrana* poskytuje okrem iného aj pohľad na konflikt medzi politickou mocou a filozofickými hodnotami v starovekom Grécku. V tejto podkapitole preskúmame rozkol, ktorý sa objavuje v procese Sokratovho súdu a obhajoby. Sokrates sa stretáva s obvineniami z bezbožnosti a porušovania spoločenských zvyklostí, čo ho súčasne uvádza do konfliktu s politickými autoritami Atén. Jeho obhajoba pred súdom prináša na povrch základné otázky o vzťahu medzi morálnymi princípmi, pravdou a spravodlivosťou na jednej strane a politickou mocou a rétorickými manipuláciami na strane druhej. Prostredníctvom analýzy a odvolávaniu sa na uvedenú štruktúru v predchádzajúcej

kapitole sa pokúsime porozumieť tejto napätej dynamike medzi filozofiou a politikou v antickom Grécku.

Sokrates tým, že podporoval u ľudí hľadanie cností a možnosti ako zlepšiť seba samého, bol odsúdený na smrť. Jeden z dôvodov bola aj údajná nevera v bohov, čo nám odznelo v rámci štruktúry v prvej Sokratovej reči. Ďalším podstatným dôvodom odsúdenia bolo kazenie mladých. Môžeme konštatovať, že Sokrates tak ohrozil hodnoty a presvedčenia, ktoré starí Gréci považovali za nevyhnutné pre jednotu a stabilitu mesta - *polis*. Paradoxom teda je, že Atény, ako prvá demokracia na svete, známa svojou slobodou prejavu, umlčala filozofa ako nebezpečného človeka. Sokratova obžaloba nám tak priniesla vyvrcholenie tragickej konfrontácie medzi politikou a filozofiou, ktorá sa v Aténach budovala roky. To sa prejavovalo aj Sokratovým apelom na to, aby pre človeka bolo nadriadené poslúchať boha viac ako štát. Atény predstavovali štát, ktorý sa snažil chrániť pred filozofom, ktorý výrazne podkopával tradičné spoločenské hodnoty.

Vidíme tu aj určitý kontrast, pretože zatiaľ čo v *Kritónovi* je Sokrates zobrazený ako poslušný občan, ktorý odmieta uniknúť smrti, pretože si ctí zákony, tak v *Obrane* má povest' neposlušného. Jeho radikálnosť sa v *Obrane* prejavuje aj v tvrdení, v ktorom Sokrates dáva najavo, že radšej by neposlúchol štát, než by opustil od toho čo považoval za morálne správne (vyšší morálny zákon). „Děkuji vám, občane athénští, a jste hodní, ale budu poslouchat více boha nežli vás, a pokud budu dýchatí a budu schopen, buďte jisti, že nepřestanu filosofovat“ (29e). Aténčania mali obavy, pretože Sokrates predstavoval pre mesto významnú hrozbu. Atény si totiž zakladali na svojej povesti ako mesto, ktoré si cení slobodu. Veľká časť obyvateľov Atén boli občania, ktorí sa podieľali na tvorbe zákonov, ktorými sa riadila celá komunita. Na rozdiel od Perzskej a Egyptskej ríše, kde vládla malá skupina ľudí v prospech úzkej elity, Atény sa stali symbolom priamej a participatívnej demokracie. V tomto kontexte Sokrates zmenil vnímanie politiky tým, že obhajoval myšlienku, že filozofia by nemala byť oddelená od politických aktivít, ale naopak by mala byť súčasťou verejného života. Sokrates tvrdil, že filozofia nie je od spoločnosti izolovaná, a že jej prítomnosť v politike neoslabuje občanov, ale posilňuje ich a robí ich aktívnejšími účastníkmi politického procesu.

Sokrates stál pred súdom, kde mal obhájiť svoje konanie pred 501 spoluobčanmi, ktorí posudzovali obvinenia vznesené proti nemu. V Sokratovej obhajobe je zdôraznené, že kontroverzia, ktorú jeho verejná filozofická prax spôsobila, je dlhodobá, a výsledok súdneho procesu ukazuje, že zmierenie medzi ním a *polis*, a dokonca ani s demokratickou

polis, nie je možné. Vzťah Sokrata k jeho komunite je charakterizovaný aj určitou trvajúcou protirečivosťou. Sokratove vyhlásenia, nielen tu, ale aj inde, naznačujú, že konflikt je hlboký: „neboť dobre vëzte, občané athénstí, že kdybych se byl dávno oddal politické činnosti, byl bych již dávno zahynul a ani vám bych nebyl nic prospěl, ani sám sobě“ (*Obrana*, 31d). Keď Sokrates zvažuje možnosť emigrácie, poznamenáva, že by ho „vyháňali z jedného mesta do druhého“, čo naznačuje, že nepriateľstvo voči jeho filozofii by sa opakovalo znova a znova. (*Obrana*, 37d).

Jakub Jinek a sa vo svojom článku s názvom *Sokrates a aténske zákony* zaoberá aj aktérmi súdneho sporu. Tvrdí, že na začiatku *Obrany* máme určené a pomenované postavy, ktoré hrajú dôležitú úlohu. Sokrates na začiatku pomenováva svoje „ja“, ktoré je v opozícii voči porotným súdom, a to pôsobením žalobcov. V texte ide v podstate o to, kto je Sokrates a ako ho sudcovia, teda zástupcovia Aténčanov vnímajú. Spis *Obrana* predkladá aj základy, z ktorých pozostáva aténske zákonodarstvo. Pri čítaní vidíme, že Sokrates sa viackrát odvoláva na zákony – 19a, 24a (Jinek, 2016, s. 163). Sokrates žiada sudcov, aby dodržiavali svoj sľub, že budú rozhodovať nie podľa svojho osobného názoru, ale podľa zákonov. Zároveň sa odvoláva na zákon, ktorý určuje, že strany musia hovoriť k veci, čo *de facto* zakazuje emocionálne prifarbené reči. Jeho úvodné upozornenie, že sudca by mal brať do úvahy len obsah, nie formu prejavu, sa vzťahuje na oboje - tento zákon aj sľub sudcov. Jeho konečný argument proti Melétovi je rovnako založený na práve - Sokrates tvrdí, že nie je legálne stíhať niekoho, kto sa dopustil priestupku neúmyselne, ale len tých, ktorí si vyžadujú trest (Jinek, 2016, s. 164). Dôležité je, že Sokrates osobne prisľúbil dodržiavať zákony. Jeho ochota brániť sa na súde je zdôvodnená hrou slov, kde spojil dodržiavanie zákonov s úctou k bohu. Taktiež naznačuje, že má na mysli konkrétny aténsky zákon, ktorý si vyžadoval osobnú účasť oboch strán v súdnom procese. Napriek tomu, že sa predtým bránil, Sokrates prejavuje ochotu navrhnúť primeraný trest ako alternatívu k smrti, ktorú navrhol druhý účastník. Nakoniec preváži vážnosť a rešpekt voči aténskym zákonodarcom. Myslíme si, že zákony sú pre Sokrata akoby podriadené vyššej autorite – spravodlivosti. Pasáž nám prezrádza, že Sokrates "neprestane filozofovať", kým bude nažive, a v celej *Obrane* zdôrazňuje, že jeho prax kladenia otázok a skúmania ostatných je božskou požiadavkou (28e). Jeho oddanosť filozofii je taká silná, že má prednosť pred akýmkoľvek občianskym príkazom, či už zákonným alebo nezákonným.

V závere tejto kapitoly sme preskúmali zložitý vzťah medzi Sokratom a zákonmi v *Obrane Sokrata*. Je zrejme, že Sokratov konflikt s vtedajšími demokratickými Aténami je zložitý a viacvrstvový. Jeho kritický prístup k tradíciám a autoritám, spolu s jeho filozofickými postojmi, ho postavil do opozície s väčšinou. Napriek tomu, že by mal byť chránený a rešpektovaný ako občan demokratickej spoločnosti, jeho prípad nám jasne ukazuje, že aj v demokracii sa nájdu tí, ktorí sa ocitnú bez hlasu a bez miesta, keď ich presvedčenia a hodnoty sú v rozpore s dominujúcimi názormi. Sokrates sa stretol s obvineniami, ktoré mu boli predložené pred súdom v Aténach, čo spustilo diskusiu o jeho vzťahu k zákonom a jeho morálnych záväzkoch. Napriek svojmu kritickému postaveniu voči niektorým aspektom aténskeho právneho systému sa Sokrates stále zaviazal dodržiavať zákony svojej vlasti. Jeho prípad nám poskytuje zaujímavý pohľad na etiku a morálne záväzky jednotlivca voči právnym systémom, slobodu myslenia a individuálnu zodpovednosť. Diskusia o tom, či je správne poslúchať nespravodlivé zákony, nám ponúka hlboké uvažovanie o etických dilemách. Po prečítaní a analýze dialógu *Kritón* a *Obrana* sa budeme ďalej venovať konzistencii postáv a ich rozhodnutí v oboch dialógoch. Tým sa zameriame na porovnanie Sokratovho postoja k občianskej zodpovednosti, lojalite k obci a dodržiavaniu zákonov v obidvoch prácach.

3.3 Konzistencia medzi čítaním a interpretáciou dialógu *Kritón* a spisom *Obrana*

Interpretácia dialógu *Kritón* je úzko spätá s interpretáciou *Obrany*. Je tu totiž prítomný istý rozpor, ktorý naznačuje, že zatiaľ čo v *Kritónovi* Sokrates hovorí o bezpodmienečnom poslúchaní zákonov a súdnych nariadení, v *Obrane* je postoj opačný. Riešenie tohto problému môže byť zohľadnenie charakteru postáv a zároveň historického a spoločenského kontextu. J. Jirsa ponúka dve možné vysvetlenia. Prvým je, že podpora občianskej nespokojnosti by spoločensky diskreditovala Sokrata a jeho reputáciu. Druhé vysvetlenie naznačuje, že Platónova pozícia v dialógu je príliš komplexná na to, aby sa dala zjednodušiť (Jirsa, 2020, s. 47-48).

Pri čítaní *Obrany* a *Kritóna* môžeme pozorovať zjavný rozpor medzi tým, čo znamená "presvedčať" a "poslúchať" zákony. Podľa prísnej interpretácie rešpektovania zákonov, ak občan nedokáže presvedčiť príslušné právne orgány, aby zrušili právny príkaz, potom je povinný ho dodržať (*Kritón*, 51e). Sokrates však v *Obrane* uvádza, že by neposlúchol príkaz, ktorý by mu zakázal filozofovať (*Obrana*, 29c). Zdá sa, že

Sokrates tu jednoznačne tvrdí, že ak je príkaz v rozpore s jeho božským poslaním, má povinnosť poslúchnuť vyššiu moc, a nie zákon. Tento postoj naznačuje, že Sokrates uznáva hierarchiu morálnych povinností, pričom kladie božské príkazy nad právne. Pretože prikladá najväčšiu možnú dôležitosť tomu, čo boh prikazuje, kedykoľvek sa právny príkaz stretne s príkazom vydaným bohom, zákonný príkaz musí ustúpiť. V opačnom prípade je osoba povinná urobiť všetko, čo jej príslušný zákonný orgán nariadil. Problémom samozrejme je, že ak Sokrates skutočne zastáva prísny názor na dodržiavanie, tak v *Kritónovi* hovorí svojmu znepokojenému priateľovi prostredníctvom fikcie personifikovaných zákonov, že občan nikdy nesmie neposlúchnuť zákon. Občan sa skôr môže pokúsiť zákon presvedčiť, ale akonáhle sa na neho vzťahuje príkaz a nariaduje mu, aby konal, občan nemá inú možnosť, ako poslúchnuť.

Jedna teória autorov tvrdí, že *Obrana* odráža to, čo historický Sokrates naozaj povedal na svojom súdnom procese o svojej oddanosti pokračovať vo filozofii. Doktrína "poslúchať alebo presvedčať", ktorá sa nachádza v *Kritónovi*, údajne vyjadruje Platónov pohľad na morálnu povinnosť poslúchať zákon. Brickhouse a Smith považujú túto teóriu za nepravdepodobnú a navrhujú alternatívny výklad. Prvým krokom je kritika, ktorá podľa nich vedie k nekonzistentnosti. Niektorí komentátori podľa Brickhousa a Smitha tvrdia, že striktná interpretácia (poslúchať zákony za každých okolností) robí argument z *Kritóna* nekonzistentným. Ilustrujú to nasledovným príkladom: zhromaždenie prijme zákon, ktorý vyžaduje, aby všetci muži vo veku od dvadsaťjeden do štyridsať rokov slúžili v armáde. Predpokladáme, že jeden občan považuje tento zákon za nespravodlivý (z akéhokoľvek dôvodu). V danom momente však armáda nepotrebuje nových regrútov, takže občan nie je povinný narukovať. Občan, ktorý verí, že zákon je nespravodlivý, sa rozhodne presvedčiť zhromaždenie, aby zákon zrušilo. Ak sa mu to nepodarí, stále môže opustiť štát. Ak však zostane a neskôr je povoláný do služby, už nemá možnosť odísť. Podľa prísnej interpretácie zákonov, teraz nemôže slobodne odmietnuť, pretože zákon platí a on je povinný ho dodržať, aj keď ho považuje za nespravodlivý. Tí, ktorí argumentujú touto námietkou, tvrdia, že táto požiadavka je v rozpore so základnými morálnymi zásadami Sokrata (Brickhouse, Smith, 2004, s. 224-225).

Iný výklad od G. Santasa predpokladá, že Sokrates skutočne verí, že niektoré povinnosti v *Obrane* majú vyššiu prioritu ako iné. To, čo robí povinnosť filozofovať dôležitejšou ako poslušnosť zákonom, je jej náboženský pôvod. Santas však tvrdí, že v *Kritónovi* Sokrates tento náboženský aspekt nezmiňuje. Dôvod je ten, že prísny prístup

nevyžaduje, aby Sokrates utiekol z väzenia, a tiež nie je v rozpore s jeho povinnosťou zostať za mrežami. Keď sedí vo väzení, Sokrates sa sústreďí na povinnosť nepoškodzovať zákony neposlušnosťou. Podľa tohto výkladu, ak by Sokrates veril, že jeho náboženská misia vyžaduje útek, urobil by to, pretože žiadna povinnosť nie je vyššia než povinnosť poslúchať božský príkaz. Ale keďže boh takéto pokyny nedal, nevzniká konflikt medzi občianskou a božskou autoritou (Santas, 1979, s. 134). V *Kritónovi* teda Sokrates zvažuje len svoje povinnosti voči občianskej autorite, zosobnenej v zákonoch. Ako sme spomenuli skôr, myslíme si, že zákony, o ktorých Sokrates hovorí, sú podriadené vyššej autorite.

Ďalší pokus vyriešiť zjavné rozpory je založený na tom, že Sokrates v skutočnosti zastáva moderný pohľad na morálnu povinnosť poslúchať zákon. V tejto interpretácii je nenásilná neposlušnosť niekedy považovaná za legitímny spôsob poukázania na sociálne nespravodlivosti. Podobne by Sokrates (prostredníctvom zákonov) mohol obhajovať neposlušnosť zákona, ak ho občan považuje za nespravodlivý. Je to prostriedok presvedčenia právnych orgánov, aby zákon zrušili. Neuposlúchnutím zákona, ktorý považuje za nespravodlivý, ako napríklad zákon zakazujúci filozofickú prax, by Sokrates v skutočnosti presvedčil príslušné právne orgány, aby zmenili zákon, a keďže presvedčanie je jednou z možností, ktoré zákony umožňujú občanovi uplatňovať, neposlušnosť ako presvedčanie nepoškodzuje mesto.

Podľa Smitha a Brickhousa je však tento výklad problematický. Prvým dôvodom je, že v *Obrane* Sokrates nesľubuje porote, že ak nebude súhlasiť s príkazom prestať filozofovať, pokúsi sa ich presvedčiť, že ide o nespravodlivý príkaz. To, či sú presvedčení alebo nie, sa zdá byť v *Obrane* pre Sokrata irelevantné. Ešte vážnejší dôvod vidia v tom, že tento výklad nevyrieši rozpor medzi princípom "poslúchať alebo presvedčať" a Sokratovým záväzkom k zákazu nespravodlivosti. Pokusy o akékoľvek presvedčovanie môžu zlyhať. Aj keď zákony stanovujú podmienky pre presvedčanie, konečné rozhodnutie zostáva na príslušných právnych orgánoch, ktoré môžu rozhodnúť, že nie sú presvedčené, bez ohľadu na snahu občana (Brickhouse, Smith, 2004, s. 227).

Richard Kraut navrhuje riešenie, podľa ktorého zákony vyžadujú, aby sa občan pokúsil presvedčiť príslušné orgány, aby zmenili nespravodlivý zákon. Podľa Krauta občan nie je povinný poslúchať nespravodlivý zákon, pokiaľ sa úprimne snaží presvedčiť autority o jeho nespravodlivosti. Kraut tvrdí, že sloveso použité Sokratom v doktríne "poslúchať alebo presvedčiť" má špecifický význam. Podľa Krauta zákony nikdy

nežiadajú občana, aby robil niečo, čo považuje za nespravodlivé. Ak si občan myslí, že zákon vedie k nespravodlivosti, má právo ho neposlúchnuť. Avšak v takom prípade musí byť pripravený vysvetliť svoju neposlušnosť súdu tým, že sa pokúsi presvedčiť, že jeho neposlušnosť bola oprávnená vzhľadom na nespravodlivosť zákona (Kraut, 1984, s. 221).

Krautova interpretácia môže vysvetliť zdanlivý rozpor medzi *Obranou* a *Kritónom*, ak by Aténčania prijali zákon zakazujúci filozofiu. Sokrates by ho neposlúchol, čo by bolo v súlade s jeho postojom v *Obrane*. Zároveň by sa však snažil dodržať zákony a rešpektovať ich, a bol by pripravený vysvetliť svoju neposlušnosť súdu. Krautov prístup znamená, že občan nemusí poslúchať nespravodlivý zákon, ak sa aspoň pokúsi presvedčiť autority o jeho nespravodlivosti. Táto interpretácia umožňuje zmierniť zdanlivý rozpor medzi *Kritónom* a *Obranou*, pretože občan nie je povinný poslúchať nespravodlivý zákon.

Podľa Krautovej interpretácie môže byť snaha o presvedčenie autorít vykonaná aj po porušení zákona, pričom občan musí byť pripravený čeliť následkom svojho konania a obhájiť ho pred súdom. Problém však spočíva v tom, že Sokrates zdôrazňuje, že úlohou poroty nie je rozhodovať o spravodlivosti, ale len súdiť podľa zákonov. Ako sám hovorí: „Vždyť soudce nesedí na soudě proto, aby dělal právo předmětem milosti, nýbrž aby je rozsuzoval; a je pod přísahou, že nebude projevovat přízeň podle svého osobního zdání, nýbrž že bude soudit podle zákonů“ (35c). Porotcovia sa majú zameriavať len na to, čo zákon vyžaduje, a nie na to, čo považujú za spravodlivé. To naznačuje, že Krautova interpretácia môže byť problematická, pretože porota sa nezaobera presvedčaním, ale rozhodovaním podľa zákona.

V tejto kapitole sme preskúmali otázku konzistencie medzi čítaním a interpretáciou dialógu *Kritón* a spisom *Obrana*. Zistili sme, že existuje zrejmy konflikt medzi niektorými aspektmi týchto prác, najmä pokiaľ ide o postavenie Sokrata voči zákonom a jeho morálnu zodpovednosť voči spoločnosti. Zdá sa, že v *Kritónovi* Sokrates zdôrazňuje potrebu dodržiavať zákony a rešpektovať autoritu štátu, zatiaľ čo v *Obrane* sa bráni obvineniam z porušenia zákonov a obhajuje svoje presvedčenia. Tento kontrast nám poskytuje priestor na reflexiu o tom, ako vnímame zákon a morálnu zodpovednosť voči nemu, ako aj o tom, ako interpretujeme filozofické dialógy a texty. Napriek tomu, že oba texty môžu na prvý pohľad pôsobiť protichodne, ich konzistencia môže byť chápaná ako dôkaz Sokratovej komplexnej osobnosti a jeho neustálej snahy pochopiť a rešpektovať etické a právne normy spoločnosti, zatiaľ čo zároveň kritizuje ich nedostatky. Podľa nášho

názoru, aj napriek istej nekonzistencii medzi dodržiavaním zákonov, Sokrates nepredstavoval osobu, ktorá by bola zástancom občianskej neposlušnosti. Totiž v niekoľko pasážach v *Obrane* Sokrates obhajuje dodržiavanie aténskych zákonov. Napríklad Sokrates dokazuje, že napriek riziku smrti poslúchol zákonné príkazy. „Když mě velitelé, které jste vy zvolili k velení nade mnou, stavěli do šiku u Poteidaie, u Amfipole, u Délia, tehdy jsem vytrvával tam, kam mě oni stavěli, stejně jako kdokoli jiný, a podstupoval jsem nebezpečství smrti“ (28e). Sokrates navyše povzbudzuje porotu, aby konala v súlade so zákonmi, keď im povie, že ich nebude prosiť ani podplácať, ale skôr dúfa, že porota sa pozrie na jeho argument a rozhodne sa na základe aténskych zákonov.

Konflikt medzi filozofiou a politikou sa prejavuje v tom, ako Sokrates odhaľuje nevedomosť a pokrytectvo medzi tými, ktorí zastávajú mocenské pozície. Jeho metóda kladenia otázok a jeho odmietanie slepej poslušnosti ho často stavajú do opozície voči autoritám, čo vytvára napätie medzi filozofickým hľadaním pravdy a politickou potrebou zachovať stabilitu. Napriek tomu Sokrates nevyzýva k násilnému odporu alebo revolte. Namiesto toho obhajuje svoju oddanosť filozofii a pravde, aj keď to znamená riskovať svoj život.

4 VÝCHOVA AKO SLUŽBA *POLIS*.

Ako poslednú sme si zvolili časť, ktorá sa týka výchovy. V tejto kapitole sa budeme venovať analýze Sokratovho konceptu výchovy a jeho vplyvu na spoločnosť prostredníctvom *Obrany*, kde sme poukázali na Sokratov konflikt s obcou. Konflikt spočíva v tom, že Sokrates sa cíti viac filozof ako politik. Ak je podľa *Obrany* Sokratovým životným poslaním filozofia, má nejaký politický dosah? A čím prispieva k rozvoju a dobru obce? Preskúmame, ako Sokrates presadzoval sebareflexiu, diskusiu a kritické myslenie ako kľúčové prvky výchovného procesu.

Východiskovým sa stáva fakt, že úlohou obce je vychovávať občanov. Môžeme tak tvrdiť, že Sokrates v tomto prípade v prenesenom význame zastupuje obec, a to aj z toho dôvodu, že tento proces sa realizuje jeho vlastným životným poslaním, totiž filozofovaním. Zmieňujeme sa o tejto skutočnosti aj z toho dôvodu, že z radov žalobcov Sokrata, patrili Anytos a Lykón k popredným demokratickým politikom. Bezbožnosť, z ktorej bol Sokrates obvinený, bola namierená proti záujmom obce. Avšak je dôležité poznamenať, že nebola to len samotná bezbožnosť, ale aj údajná zlá výchova mládeže (Suvák, 2017, s. 15). Stredobodom Sokratovej obrany je jeho tvrdenie, že nekazí aténsku mládež, ale skôr ju vychováva. Tvrdí, že jeho metóda kladenia otázok, známa ako Sokratova metóda, slúži na prebudenie mysle mládeže a jej vedenie k hlbšiemu pochopeniu seba samých a sveta okolo nich. Pre Sokrata nie je vzdelávanie len odovzďávaním vedomostí, ale aj kultiváciou kritického myslenia a sebauvedomenia. V *Obrane* od Platóna, ako môžeme vidieť, Sokrates pojednáva o výchove mladých ľudí nepriamo cez svoju obranu proti obvineniam vzneseným proti nemu.

Výchova poslucháčov je úzko spätá s budúcnosťou obce. Rozpad Aténskeho námorného spolku a tiež porážka v peloponézskych vojnách sa stali symbolom oslabených demokratických hodnôt, čo sa zároveň dialo v súvislosti so Sokratovou vychovávateľskou misiou. V očiach obhajcov demokratického systému by mohlo byť považované za vinu to, že Sokrates ako učiteľ ovplyvňoval myslenie svojich žiakov, čím mohol neúmyselne podporovať nepriateľov demokratického režimu. Sokratova vychovávateľská misia mala nielen osobný etický rozmer, ale aj významný politický význam.

Uvádzame niekoľko argumentov, ktoré poukazujú na politické aspekty jeho výchovy. Ako prvý aspekt môžeme uviesť kritiku demokratického procesu volieb

prostredníctvom lósu, ktorý vedie k nežiaducim dôsledkom, keďže dôležité rozhodnutia nie sú urobené odborníkmi, ale náhodne zvolenými občanmi. Je to presvedčenie, že vedenie v spoločnosti by mali prevziať iba tí, ktorí majú o vládnutí skutočné znalosti. V *Obrane* nám to Sokrates demonštruje na príklade s koňmi, čo je vlastne odpoveď na Meletove obvinenie, podľa ktorého jediný Sokrates prispieva ku kazeniu mládeže. Tak ako je to s výchovou mladých, je to podobne so zvieratami, v našom prípade s koňmi, pri ktorých ich robí lepšími jedine koniar, totiž človek určený pre výchovu koní (*Obrana*, 25e). Je samozrejmé, že ak by Meletus aspoň trochu premýšľal o tom, ako sa mládež zlepšuje a zhoršuje, neodpovedal by tak, ako odpovedal. Okrem toho, aj keď analógia neúspešne dokazuje, že Sokrates neškodí mládeži, ukazuje, že "väčšina ľudí" (a teda pravdepodobne väčšina porotcov) si myslí, že Sokrates je zodpovedný do istej miery za to, že robí aténsku mládež horšou. Sokrates následne vyvíja inú líniu otázok. Akým spôsobom si Meletus myslí, že Sokrates skazil mládež? Meletova odpoveď zodpovedá Sokratovmu chápaniu obžaloby: obvinenie zo skorumpovania je prepojené s ostatnými obvineniami. Meletus tvrdí, že Sokrates robí mládež horšou tým, že ich učí neveriť v bohov, ktorým verí mesto, ale namiesto toho veriť v nové božstvá, ktoré si vymyslel Sokrates. Môžeme sa pýtať, prečo Meletus takto spája obvinenie zo skorumpovania s výrazne náboženskými obvineniami. Týmto spôsobom Meletus do istej miery zahadzuje príležitosť využiť široko rozšírené „prvé obvinenie“, že Sokrates je sofista, a že učí ostatných „ako urobiť slabší argument silnejším“.

Ďalším aspektom je to, že Sokratove pochybnosti o tom, že (politické) schopnosti sa dajú naučiť, by mohli viesť k konfliktu so stanoviskami demokratických politikov. Kľúčové skupiny, ktoré ovplyvňovali a mali dosah na výchovu a vedenie spoločnosti sa stali predmetom Sokratovho skúmania (Suvák, 2017, s. 16). Boli to práve politici, remeselníci a básnici. Ukázalo sa, že politici sú najmenej rozumní a zdatní ľudia zo všetkých. Vidíme to v pasáži *Obrany* 21c-d, kde Sokrates tvrdí, že: „A tu, keď som ho prozkoumával- nepotrebuji ho totiž uvádzať jménom, ale bol to jeden z politiků, u ktorého se mi něco takového stalo, občané athénští, když jsem ho zkoumal a rozmlouval s ním -, nabyl jsem mínění, že se tento muž zdá moudrým, jak mnoha jiným lidem, tak obzvláště sám sobě, ale že moudrý není; a potom jsem se pokoušel mu ukazovat, že se domnívá, že je moudrý, ale že není“. Sokrates dokonca ďalej poznamenáva, že si svojím štýlom skúmania politikov znepriatelil mnoho ľudí.

Ako ďalší moment si môžeme všimnúť to, že Platónov Sokrates hovorí, že sám seba nepovažuje za učiteľa: „Já však jsem ještě nikdy nebyl nikomu učitelem“ (Obrana, 33b). Hoci ako sám tvrdí nebol učiteľom, no rozhovory, ktoré viedol s mladými ľuďmi, pôsobia v istom zmysle ako výchova. Preto aj tento Sokratov výrok môžeme chápať skôr v kontexte jeho obhajobného prejavu proti obvineniu z kazenia mládeže. Časť z *Obrany*, v ktorej Sokrates vysvetľuje svoju činnosť priamočiarou konfrontáciou so žalobcami, dosvedčuje, že odmieta život v pokoji a žiť život bez filozofického skúmania (38a). Napriek tomu, Aténčania považovali Sokrata za učiteľa a vychovávateľa s podobným postavením ako iných vtedajších sofistov. V pasáži 19e sa Sokrates ostro vyhraňuje voči tomu, aby bol považovaný za sofistu, za človeka, ktorý za vyučovanie berie poplatky. Sám Sokrates poznamenáva, že výchova je v priamom vzťahu s rozvojom obce: „Toto hľadání a pátrání konám pak já podle božího výroku ještě i nyní, obcházaje mezi obyvateli města i cizinci, kdykoli si o někom myslím, že je moudrý; a když se mi zdá, že není, pomáhaje bohu dokazují, že není moudrý“ (23b). Sokrates dodáva, že pre túto službu mu nezostáva čas na rodinu, a že žije v chudobe (23c).

Sokrates tvrdí, že starí žalobcovia sa ho tiež snažili zmiast' so sofistami, čím vznikla ďalšia mylná predstava. V nepokojnom období po peloponézskej vojne, ako sme videli, mnohí Aténčania obviňovali z morálneho kolapsu mesta sofistov. Napriek tomu Sokrates kategoricky popiera akékoľvek spojenie medzi ním a týmito samozvanými učiteľmi múdrosti. Nebol profesionálnym učiteľom v konvenčnom aténskom zmysle. Netvrdil, že má nejaké špeciálne odborné znalosti, ani nevedol školu. Navyše, na rozdiel od sofistov, nevstúpil do obchodného vzťahu so svojimi partnermi tým, že by im účtoval poplatok. Hĺbka Sokratovej kritiky sofistov v tejto časti jeho obrany sa stáva zrejmom. Tým, že sa dištancuje od týchto učiteľov, nepriamo pripomína porote, že sofisti boli mnohými vnímaní ako nebezpečenstvo pre mesto. Sokrates naznačuje, že sofisti, hoci boli cudzincami bez privilégii aténskeho občianstva, mali neprimeraný vplyv na mladých, ktorých nútili hľadať vzdelanie mimo tradičného rodinného prostredia. Sokrates sa preto snažil pripomenúť Aténčanom, že skutočnými korupčnými mládeže obci boli sofisti. Vediač, že mnohí mladí muži zapojili Sokrata do diskusií a pokúsili sa nasledovať jeho príklad v dialektike, mnohí porotcovia pravdepodobne považovali jeho popieranie, že bol učiteľom, za argument hodný sofistu. Ako by mohol byť predsa učiteľom človek s morálnym poslaním, ktoré zahŕňa nabádanie druhých, aby sa usilovali o sebazpoznanie a zdokonaľovanie svojej duše? Sokrates teda nebol učiteľom podľa tradičného pojmu

osoby, ktorá jednoducho prenáša vedomosti a tradičné hodnoty na ostatných. Môžeme konštatovať, že bol učiteľom v radikálne novom zmysle povzbudzovania ostatných, aby uznali svoju nevedomosť a prevzali zodpovednosť za svoje vlastné hľadanie pravdy. Sokrates veril, že spôsob, ako zlepšiť politický život mesta, je vzdelávať občanov k sebakritike. Občania demokracie musia byť schopní myslieť sami za seba, aby sa vysporiadali so zložitými otázkami, ktorým čelí každá spoločnosť. Povedať, že aténska demokracia je náchylná k tyranii väčšiny, ako to navrhol Sokrates v *Obrane*, nebolo obhajobou, aby mesto prijalo inú ústavu, ale varovaním, že demokracia, viac ako akákoľvek iná forma vlády, kladie na občanov zodpovednosť stať sa vzdelanými a cnostnými.

Predostreli sme tak závery, v ktorých potvrdzujeme, že Sokrates skutočne viedol rozhovory s mladými občanmi Atén o ich morálnych a intelektuálnych hodnotách. Jeho úsilie bolo zamerané na povzbudenie mladých ľudí k väčšej sebareflexii a hľadaniu pravdy. Napriek tomu, že bol obvinený zo kazenia mládeže a neúcty k tradičným náboženským hodnotám, *Obrana Sokrata* vyzdvihuje jeho snahu o vzdelanie a výchovu mladých ľudí ako prejav jeho lásky k obci a želania prispieť k lepšiemu spoločenskému poriadku. Ukázali sme, že Sokrates prispieva k rozvoju obce, a je to práve výchovou mladých. Aj prostredníctvom výchovy môžeme vidieť úzky vzťah medzi Sokratom a obcou.

ZÁVER

Táto diplomová práca podrobne preskúmala vzťah medzi Sokratovou filozofiou a politikou v kontexte antických Atén. Skúmali sme politické a spoločenské podmienky v Sokratovej dobe a ich vplyv na jeho život a myslenie, pričom sme sa špecificky zaoberali striedaním vlád medzi demokraciou a oligarchiou.

V našej analýze sme sa venovali dvom kľúčovým Platónovým prácam – dialóg *Kritón* a spis *Obrana Sokratova*. V dialógu *Kritón* sme sa zamerali na Sokratovu lojalitu k obci, ktorá sa prejavuje skrze jeho dodržiavanie zákonov, aj keď to *de facto* znamená podrobiť sa ich nepravosti. Tento prístup nám ukazuje, že Sokratova politická angažovanosť je preniknutá morálnymi hodnotami a etikou.

V spise *Obrana Sokratova* sme sa stretli so zjavným rozporom medzi Sokratovou politickou situáciou a jeho filozofickými presvedčeniami. Sokrates, ako zástanca slobodného rozhodovania a myšlienkového nezávislosti, bol obvinený z ohrozenia mládeže svojimi názormi a odsúdený na smrť. *Obrana Sokratova* nám priniesla dôležitý odkaz, a to taký, že Sokratov kritický postoj voči tradíciám a autoritám, spolu s jeho filozofickými presvedčeniami, ho postavil do opozície s väčšinou. Aj keď by mal byť chránený a rešpektovaný ako občan demokratickej spoločnosti, jeho prípad nám jasne ukazuje, že aténska demokracia nenašla pre neho miesto. Okrem uvedeného sme sa venovali konzistencii pri čítaní oboch dialógov, čím sme zdôraznili dôležitosť systematického a detailného prístupu k interpretácii Sokratových textov.

V poslednej kapitole práce sme podrobili nášmu skúmaniu výchovu mladých, ako je to znázornené v spise *Obrana Sokratova*, čo nám umožnilo lepšie pochopiť Sokratovu úlohu ako vychovávateľa a jeho vplyv na formovanie mladej generácie. Výchova mladých Aténčanov je tiež dôkazom toho, že Sokratovi záležalo na jeho rodnej obci, čím sa opäť prejavuje jeho oddanosť k *polis*. Rozvoj obce sa tak uskutočňuje aj prostredníctvom výchovy, ktorú Sokrates vykonával.

Celkovo nám táto práca umožnila priblížiť sa k Sokratovmu dedičstvu vo vzťahu k politike a jeho dôležitosti v kontexte antického Grécka. Sokratova filozofia a politické presvedčenia nám poskytujú dôležitý rámec na pochopenie jeho vplyvu na politické myslenie a prax v antických Aténach a jeho významu ako jedného z najvýznamnejších mysliteľov v dejinách filozofie.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

BOHÁČEK, K. (2020): Charakter dialogu a postav z hlediska formálních kritérií. In: Jinek, J. – Jirsa, J. (eds.): *Platónův dialog Kritón*. Praha: OIKOYMENH, 11-29.

BRICKHOUSE, T., SMITH, N.D. (2004): *Routledge Philosophy GuideBook to Plato and the Trial of Socrates* (1st ed.). New York: Routledge.

BLEICKEN, J. (2002): *Aténska demokracie*. Praha: Oikoymenh.

CEPKO, J. (2021): *Poznanie a cnosť v sókratovskej literatúre*. 1. vyd. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum.

COLAICO, J. (2001): *Socrates Against Athens*. New York: Routledge.

GRISWOLD, M. (2010): Socrates' Political Philosophy. In: *The Cambridge Companion to Socrates*. Cambridge Companions to Philosophy. Cambridge University Press. s. 333-354.

GILLIS, D. (1971): *The Revolt at Mytilene*. *The American Journal of Philology*, 92 (1), s. 38–47.

JIRSA, J. (2020a): Proč poslouchat zákony? In: Jinek, J. – Jirsa, J. (eds.): *Platónův dialog Kritón*. Praha: OIKOYMENH, 44-69.

JIRSA, J. (2020b): Dialog „Kritón“. Lze přemlouvat zákony? *Filosofický časopis*, 68 (3), 387-406.

JINEK, J. (2016a): Sókratés a athénské zákony. In: Jinek, J. (ed.): *Platónova Obrana Sókrata*. Praha : OIKOYMENH, 149-169.

JINEK, J. (2016b): Předmluva. In: Jinek, J. (ed.): *Platónova Obrana Sókrata*. Praha : OIKOYMENH, 7-11.

KONRÁDOVÁ, V. (2020): Sókratés jako filosof, Athěňan a přítel. In: Jinek, J. – Jirsa, J. (eds.): *Platónův dialog Kritón*. Praha: OIKOYMENH, 29-44.

KALASŤ, A. (2008): Sokrates – Vzorný občan alebo rozvracač aténskej demokracie? In: *Filozofia*, 63 (1), 2-17. ISSN 0046-385X.

KAMTEKAR, R. (2005): The Politics of Plato's Socrates. In: Ahbel-Rappe S. - Kamtekar R. (eds.) : *A Companion to Socrates*. Oxford, UK: Blackwell. s. 14–227.

KRAUT, R. (1984): *Socrates and the State*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

LANNI, A. (2006): *Law and Justice in courts of classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.

MITCHELL, T. (2015): *Democracy's Beginning, The Athenian Story*. London: Yale University Press.

NÝVLT, P. (2017): Vláda tridsiatich tyranov a občianska vojna v Athénach. In: Habaj, M. a kol. : *Sparta vs. Athény: dejiny Peloponézskej vojny*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 176-185.

PLATÓN (2003): *Platónovy spisy*. I. zv. Preklad F. Novotný. Praha: OIKOYMENH.

PLATÓN (2003): *Platónovy spisy*. III. zv. Preklad F. Novotný. Praha: OIKOYMENH.

RHODE, P. J. (2006): *A History of the Classical Greek World*. Oxford: Blackwell Publishing.

SUVÁK, V. (2017): *Sókratés a sokratika* I. 2. vyd. Prešov: Prešovská univerzita.

SANTAS, G. (1979): *Socrates: Philosophy in Plato's Early Dialogues*. Boston and London: Routledge & Kegan Paul.

VALACHOVIČ, P. (2012): *Stručné dejiny starovekého Grécka*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.